

Auhinnatöö

370323

Kimmel, Georg.

Ühe kodumaa kihelkonna
usu ja kiriku olude kirjeldus/
Tartu Ülikool. Usuteaduskond. -

Tartu, 1923. - vi, 86 lk. + [2]eraldil. kaart.

Auhinnatöö (I). - Sisaldab
bibliograafiat.

Masinakiri.

✓ 3

Võrumaa
Kirimulugu

G.A.E.M. ✓

370323

Labotuin

14842

D/371194

370 323

Auhinnatöö 1923. aastal
usuteaduskonnas.

UHE KODUMAA KIHELKONNA

USU JA KIRIKU OLUDE KIRJELDUS

keerulis töö saavuti
1. detsembril 1923. a. esimese
auhinna eest.
Autor: kand. tead. Georg
Kimmel.

Georg Kimmel
"Võhandkond"

1A

2756.

Ammonites 1922, rock of
Dunstable

THE KOLUVA KHEKONKA
USU JA KIRIKU OLUDE KIRLETTUS

D/371494 "V"

URVASTE KIHELKONNA

usu ja kiriku olude kirjeldus.

Motto:

Las aga talve tasa minna:
 Kül ap kulub kevadele,
 Kül ap sulatab suvele.
 Saavad jõed jooksemaie,
 Hallikad arunemaie,
 Oilmed tupesta tungima,
 Linnud ladvassa laulama;
 Küll siis jõgi jõuab senna,
 Kus meid ootab kodupaika,
 Hallika soon jõuab senna,
 Kuhu toa üles teeme,
 Hoone seidad ehitame.

(Kalevipoeg VIII,
 565 - 576).

Urvaste kihelkonna ajaloo ja usuolu kohta on leida andmeid järgmises kirjanduses, mida eelseisva töö juures olen kasutanud:

- 1) L. Arbusev, Lievlands Geistlichkeit.
- 2) Dr. Napiersky, Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Lievland, Riga-Mitau, 1843-52. Heft I - IV.
- 3) Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, V. Heft, Dorpat 1816. "Kuzzer Bericht von der falsch heilig genannten Bäche in Liefland Wöhhanda", Dorpat 1644 von Joh. Gutsclaff (Pomer), pag. 156 - 162.
- 4) Julius Eckardt, Lievland im 18. Jahrhundert Leipzig 1876, Bd. I, pag. 218.
- 5) H. Plitt, Die Brüdergemeinde und die lutherische Kirche in Livland, Gotha 1861.
- 6) Hermann von Bruiningk und Nikolaus Busch, Livländische Güterurkunden, Riga 1908.
- 7) L. von Stryk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands, I. Theil, Dorpat 1877.

8) F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten, St.-Petersburg, 1876.

9) Järnet, Die ev.-lutherischen Gemeinden ... II. Theil, pag. 206.

Peale selle olen tarvitanud:

a) Urvaste kihelkonna arhiiv.

b) "Das Inventar der Starostei Dorpat im Jahre 1582", Praost A. Westrën-Doll'i käsikiri.

d) Eesti koduuurimistoimkonna poolt väljaantav Urvaste kihelkonna kirjeldus - käsikirjas.

e) Võru maakonna II politsei raiooni ülema arhiivist: "Statistilised andmed 1921. ja 1922. aasta kohta", ja

aastatest 1889, 1899, 1904, 1909.

f) M. J. Eisen, Eesti mütoloogia.

g) M. J. Eisen, Eesti uuem mütoloogia.

Alguses pean omaks kohuseks tähelpanu juh-
 tida eelseisva töö puuduste peale, mis lühikese aja
 ja osalt ka tehnilistel põhjustel on pidanud kõrval-
 damata jääma. Esiteks on stiil ühtluseta ja tarvili-
 selt väljatöötamata, samuti õigekirjutuse järjekind-
 lus läbiviimata. Tehnilistel põhjustel on joonealused
 märkused teksti sisse võetud, mis lugemist ja selge
 ülevaate saamist takistab. Ka on materjali kasutami-
 ne mitte alati otstarvekohaselt sündinud, mida kõike
 vabandada palun jätööd kui katsed võtta, mis esime-
 ses joones materjali pakkuda püüab.

S i s u.

I. Kihelkond ja tema piirid, etnograafilised ja topograafilised üldjooned.....	1-4
II. Kihelkonna ajalooline ülevaade.....	4-18
III. Kiriklised asutused, nende ajalugu ja kihelkonna tegelaste kühike karakteristik...	18-37
1). Kirikud	18-22
2). Surnuaiad	22-25
3). Kihelkonna-kooli ajalugu.....	25-30
4). Kihelkonna tegelaste karakteristik ..	30-37
IV. Üksikute koguduste korraldus.....	37-40
V. Usuelu küsimused	40-57
1). Jumalateenistus	40-42
2). Kiriklik komme	42-48
3). Kirikliku kari korraldus	49
4). Kogudus oma ülesannete täitmisel	50-51
5). Usulise kasvatuse küsimus	51-57
VI. Usulised nähtused	57-75
VII. Kõlbline elu	75-85
a). Kriminaalstatistika	75-77
b). Kõlblise tunde sisu	77-78
d). Laste kõlblisteks inim. kasvatamine ..	78-81
e). Abielu	81-83
f). Alkoholiküsimus	83-85.
Lõppsõna	85-86
2 Ürvaste kihelkonna kaart	

I.

Kihelkond jätema piirid, etnograafilised
ja topograafilised üldjooned.

URVASTE (Saksa keeles ANZEN, ka URBS) kihelkond asub Võrumaa loodepoolses osas (kiriku geograafiline laius $57^{\circ}54'40''$ ja ida pikkus $3^{\circ}47'0''$ Pulkovost). Piirid ulatavad kokku Kanepi, Põlva, Rõuge, Karula, Sangaste ja Otepää kihelkonnaga. Valdadest kuuluvad kihelkonna piiri tervelt: Uue-Antsla, Urveste, Kärkulaa, Linnamäe, Vaabina ja Sõmerpalu (viimasele Eesti valitsuse ajal juurdevõetud metsala lõunapool raudteeliini ja Vagula järve kuulub Rõuge kihelkonda); Vana-Antsla vallast kuulub kihelkonda maala põhjapool raudteeliini ja külad: Oe, Säre, Rimmi; peale selle osa Sangaste vallast, Valga maakonnast, endise Restu valla osa 18 taluga. Suurim pikkus loodest kagusse 28,9 klm, ja edelast kirde 20 klm. Piiri pikkus 137,3 klm (koduuri-mistoimkonna väljaandes 135,2 klm).

Kihelkonnas elavad peale 125 Saksa kolonisti

6 32 perekonda, Mustja, Lilli ja Peetri mõisas) ja üksiku venelase, kes Petseri poolt siia taluteenijatena tööse on tulnud, kõik eestlased, kes suuremalt jaolt Võru murrakut kõnelevad.

Looduse poolest kujutab Ürvaste kihelkond ilusamat, kuud mitte tüübilist, maastikku Eestis. Ta asub kahe loodusvaldkonna ülemineku alas - Otepää-Karula kuplistiku ja Põlvamaa lavade ja ürgorgude maastiku vahel. Kihelkond omas loode- ja keskosas on vaheldava reljeefiga väiksemahulatusliste põllu- ja niidulapikestega kaetud kuplistik, kuna kihelkonna lõunaosas ulatavad laiad tasased põldude all olevad lavad, ~~mis~~ neid läbistavad madalad laugad orud, mis soiste niitudega kaetud. Siin on talusi vähem ja hõredamini, kui loode- ja keskosas, ja need koonduvad küladeks, mis asuvad keset laiu, lagedaid viljavälju. Lõunas ja kagus on kihelkonnas asuvad suuremad metsalad Mustajõe ja Võru orundis. Orundi idapoolses otsas võtab oma alla Vagula järv ja lai luht Võhandu jõesuus. Võhandu jõe ümbruskond, mis vaatleja silmale loodusliselt

kohati iseäralikku salapärasest pilti pakub, on tihedalt asulatega kaetud ja on üks elujõulisemaid kihelkonna osasid. Tüüpiline nähtus Urvaste kihelkonnas on külade puudumine. Oma laialdase ulatusega võrreldes võib ahlakülasi vaevalt nimetada - Kassiküla, Pulliküla, Restu, Osula, - peale nende Antsla alevi ja "Sulbi-liin", väike alevikuke, kuni 1582 a. siin kihelkonnas 21 keskmise suurusega küla leiame, 4 - 16 taluga. - Loodise ilu poolt mõjub kaasa kihelkonnas just see asjaolu, et peaaegu igasse kihelkonnaosaasse Muna- ja Vällamägi lõunast horisondile tekkivad ühes teiste Haanja kõrgendiku osadega, Iseäranis Vaabina, Linnamäe, Kärkula ja Sõmerpalu kallakutel ja kuplistikkudel, ja silmale ülendava ja vaba panoraaми avaldab. Samuti omab loode pool pilk Sangaste ja Otepää kõrgendikule üle Restu orundi piirita lennu, kadudes sinavasse horisonti.

Valdavam osa kihelkonnast on kultuurniitude ja põldude all - need on koondatud kõrgendikkudele ja nad on suuremalt jaolt savise gase pinnaga, mis põllumehelt mitte vähe hoolt ja vaeva ei nõua, kui ta rahuldavat saaki oodata julgeb. Kõige laialise-

mad põldudealad on kihelkonna lääneosas, Vaabina, Uue-Antsla ja Kassimõisa ümbruses. Viljakandvuse poolest on need maaalad kõige rikkalikumad.

II.

Kihelkonna ajalooline ülevaade.

Esimest korda nimetatakse Urvaste (Anzen) kirikut juulis 1413 (Arbusov, lhk. 312). Kiriku asutamine näib ~~ga~~ ühenduses seisvat Antsla mõisa asutamisega, ja arvatakse, et kirik Antsla Üexküllide ja Vaabina Teisenhausenite poolt ühiselt on ehitatud. Umbes kahe aastasaja jooksul ei ole kirikust ega tema elust midagi kuulda. Rahvasuu teab kõneleda, kirik olla leitud põlisest metsast. Olnud vahepeal suured sõjad, maa jäänd paljask, mets kasvanud pääle, kirik ununenud, kunni kord Urbe päeval kirik praegusel kohal leiti. Mets olnud nii suur, et kerge ära eksida, ja sellepärast tentud kiriku varemete juures tuli ülesse, ja hakatud siis suitsu sihis mõisa juurest sinna sihti raiuma. Sarnaseid kiriku metsast leidmise lugusid on laialt mööda maad liikvel, nõnda et raske ka seda lugu tõsi-

elt võtta, kuigi tõenäoline näib ta ometi olevat, sest XIII. ja XIV. aastasaja sõdade tallermaaks on kihelkond mitmetpukku olnud. Et aga kirik Urbe päeval leitud ja sellepärast Urvaste nime saanud, näib luule olevat, sest sellega tahetakse vististi ainult Urvaste nime seletada. 1582. a. Tartu "starostei" inventarinimekirjas öeldakse, et poolmiili "Elsen"i enk "Fabian"i (Vaabina) mõisast kaugel on üks kivist kokkulangenud ja katusetu kirik, mille pärast üks adramaa ja üks talupoeg Andres. Kuna Urvaste kirik Vaabina mõisast kõige otsemat teed 7 kuni 8 kilomeetrit kaugel on, siis võiks siin dokumendis ainult valearvuga tegemist olla, mis väga usutav toleaege üleskirjutuse juures. Kuid on ka teine võimalus, kuidas dokumentist aru saada. Vaabina mõisast umbes 3 versta läbi Eju mõisa Linnemäe poole, praeguse Hargi talu maa sees, n. n. Hallivarikus, Lõõdale järve põhjakädel on rahvasuus tuntud "kirikumägi ja kalmeti lomp". Kõik tundemärgid näitavad, et siin kirik, matusepaik, koguni papi kalatiik on olnud. Matusepaigal tuleb praegu luid välja ja selle läheduses on hoone vun-

dament suurtest lõhk^umata kividest; suurem hukk kil^a olla siit Linnamäe mõisa ehituseks ära veetud. 1613 aastal, s.o. peale 30 aasta hiljem, leiame Tartu ökonomi aruandest, et Urvaste kihelkonnas asuvas 6 kabeli (huacellum) hulgest asub üks nendest, nimelt Püha Vaimu kabel ühe miili kaugusel Vana-Antsla mõisast, ja mis täiesti kokkulangenud. Tõenäoline, et nimetatud kabel siinkohal seisis, ja et teadeteandja 1582 a. selle kiriku kaugust ütles, kuna kirjutaja teist kirjutas, sest selles dokumendis on tihti lauseid nagu: "Küläs on 3 peremeest - Jak, Tõn, Kolmas", mis näitab, et umbkeelse kirjutajaga tegemist on. 1613 a. kuulub aga Urvaste kirik (Urbs) Vaabina mõisa külge, ja meie leiame pärastise kirikupatrooni koha pärast Antsla Löwensterne ja Vaabina Billingshausenisi võitlemas. Patronaat jääb Antslale (Vis. Prot. 1683). Nõnda siis seisab Urvaste kirik juba 1582 a. varemtes ja 1613 a. on ta samases seisukorras. Samal 1613 a. on kihelkonnas peale Urvaste kiriku ju. ülalmainitud 6 kabelit. Et praeguse kihelkonna piirid tolleaegsetega kokku ei lange, nimelt tol ajal kuulusid kihelkonda peale praeguste alade veel Mõnis-

te, Saru ja osa hiljem asutatud Kanapää kihelkonnast ning väike osa ka Sangastest, siis on raske kindlaks teha nende kabelite asukohti. Mõned neist on jäljeta kadunud, kui puuehitused, kuid arvan siinkohal ometi peale nimetatud Hargi talu maa sees asuva kiriku kohta veel kolme, 1613 a. Tartu ökonoomi aruandes nimetatud kirikuaset kindlaks teha võivat;

1) Püha Jüri kabel, 3 miili Vana-Antsla mõisast, on asunud Sõmerpalus, Osulas. Siin tunneb vahvas Kalmeti mäge (Saksa keeles Schwedenschanzen - nimi, mis pärit vististi Põhja sõja ajast), kirikuaset ja papimäge. Mineva aastasaja kaheksakümnendatel aastatel on siit, Kalmeti mäelt, maad kündes nii palju luid väljatulnud, et neid jumalakarjastata peremees kolm päeva põletanud ja ka suure hulga veskil jahvatada lasknud - põllurammuks. Kirikuasemeks nimetatud nõlvakul ei ole mingit märki. Siit veerand kilomeetrit W sihis on papimägi papitaluga, ja viimase õue peal on tulnud hoone ehitusel keldrivundament nähtavale. Ka tee ase otse

sealt alla on veel ära tunda, mis praegu põllu all. Sõja ajal olla selle kirikukell viidud venelaste poolt ära, kuid mööda Võhandu kallast sõites langenud kell jõkke, sellepärast kannab see koht jões mis kiriku mäe kohal, nime "kellavõrrõng". Iga esimeste suurte pühade hommikul kuulda veel praegu õndsad inimesed kellelõõmist.

2) Issanda Ihu kabel on seisnud Kärgula mõisa lähedal ühe väga vana mäna kohal, mis seal praegu seisab, ja kus ka hoone vundament praegu näha, umbes 1 klm mõisast tulles Ürvaste kiriku poole, pahemat kätt tee ääres. Siin on vanasti kiriku küla asunud ja praegune Kärgula mõisa, endine Piilpalu (Pillepal /Stryk/), asunud Pulliküla asemel, kus ta vundament alles ja näha. Kui nüüd mõis üle toodi ja ta nime "Kirk-küla". - Kärgula sai, siis pidi külas kirik olema.

3) Ristija Johannese kabel on asunud V.-Antsla vallas Rimmi külas, Iveski talu maa sees asuva mäenõlvakul, mida kutsutakse Ristinäeks. Hoone vundamendi kivid on lähedal asuva Karula kihelkonnas ehitatud kõrtsi jaoks äraveetud. Selt mäelt on ilusam väljavaade üle terve kihelkonna.

V.-Antsla mõisast $\frac{1}{2}$ ja $\frac{1}{4}$ penikoorma kaugusel asunud katoliku kabelid on jäljeta kadunud. Ka rahvasuu ei tea neist midagi kõneleda. Sel ajal on Urvaste kirikule kuulunud 2 adramaad ja neli talupoega, kuid 2 talupoega on ära läinud, nii et kõik on täiesti tühi, sest 2 ülejäänud ei täida kohuseid. Esimeseks teadaolevaks luteriusu õpetajaks on enne 1627 a. soomlane Jakob Schomann, kelle ajal kirik maha põleb. Vist on teda vanepeal parandatud. Katoliku mõju annab end tegelikult tunda veel 1630 a. selles, et talupojad jesuiitide järele igatsevad, kes neile enne abinõuks naiguste vastu pühitsetud leiba ja vett jaganud (Stryk). Üldse on katoliku usk palju jälgi rahva hinge järelejätanud, kuid ka paganausul on siin kindlad toed. Üks neist on Vooenk Vöhandu jõgi, mis iseäralise austamise osaliseks sai, ja mida pikse asupaigaks ja ühes hiitega pühaks peeti, ja millele ohvreid toodi. V

Vanade sõdade aegu on kihelkond tähtsaks kesk-
kohaks. Nõnda on 1601 a. Rootsi-Poola sõja ajal V.-Antsla mõisas pärastise Rootsi kuninga Karl IX. poeg Karl Philipp sündinud, kellest kohalik rahva-

x)

1702 a. 17. ja 18. juulil algavad urvastes need kokkupõrked ja eelvõitlused Rootsi ja Vene vägede vahel, mis 19. juulil Humulis lahinguks arenevad ja rootslaste täieliku kaotusega lõpevad.

mälestus kuulsast Karl XII. on saanud ja temaga kõik-
sugu luulelisi lugusi ühendanud. 1656 a. ja Põhja
sõja ajal põgenevad õpetajad, ja kogudus jääb saa-
tuse hooliks. Rahvausund saab uuesti hoogu. X)

Umbes 1680 a. ehitatakse kabel Hamaste, aga
seda keegi ei tarvita tülide pärast. Ja asjaolu
selgib täiesti, kui tähele panna seda, mida rahvas
kõneleb. Käspre talu põllu sees, mida Jüri kiriku
nurmeks kutsutakse, on "vana ilma aegu" olnud täh-
tis ohverduse koht, ühe suure pedaja all. Käidud
koguni Lätimaalt siia hobustega ohverdama, ja ko-
halikud sandid olnud jälle omalt poolt hobustega
sial kokkukogunud, et ohvriandeid ära vedada. Üks
õpetaja lasknud selle mäna maha raiduda - puud
kutsutud Jüri kirikuks. Mälnitut tõendab veel järg-
mine lugu hilisemast ajast, mida Wiedemann oma
raamatu 416. luku käsitab. Sulbi küla palvemajas
piserdab üks preester pühitsetud veega ohvriand-
deid, nagu oinaapäid, jalgu ja villu, jätab ühe
osa enesele ja jagab ülejäänud santidele, esiteks
terved ja pooled pead, siis jalad ja lõpuks vil-
lad. Ohvrile määratud loomade tapmise juures pa-
lutakse järgmist palvet: "Puhas, püha Ann, hoia
ja varja, siita ja soeta, nooruta noorekeisi, väe-

ta vanakeisi. Ole esi lambakarjuses, oma karjuse om-
 mava ullis, ole esi, puhes Anne - karjuse ülekaaja,
 noia esi üle suve kari mõtsan kurja eest, varja kari
 viha eest, kodu kari kahju eest." - Samal kohal, Jü-
 ri nurnel, Sulbi küldest umbes 1 klm, on suur laper-
 gune kivi, mida kirikutrepiks kutsutakse, mida mõned
 pühaks hüüavad, ja mille ümber vanad inimesed, lapse-
 na karjas käies, valget oinast vedavad, et lumi rutem
 maha tuleks ja karjast pääseks. Järelda, et samal ko-
 hal seisis nimetatud kabel, ja et kivi tõesti tema
 trepiks olla võis. Aga katoliku- ja paganausu poole-
 hoidjad sinna sisse ei läinud, kartes oma pühaduse
 rüvetust; luteriusu õpetaja oli kaugel, ja koha peal
 lokkas endine katoliku ja paganausk edasi. Sest ha-
 rilikult, nagu kõigest järgneb, ehitati paganausu
 ohvrikohtadele, neid hävitades, ristiusu kirikuid.
 Samuti on nähtavasti ka siin tehtud.

Samuti Linnamäe mõisast umbes 1 klm Sõmerpalu
 poole Võhna du kaldal mäletatakse "Uuri kirikut",
 praeguse parun Maydell'i krundi sees. Siit on kün-
 niajal kõikisugu asju ja luid väljatulnud, ka on

hoone asemeid märgata. Nimetatud koha läheduses seisab väga vana mänd, mida mõned püheks nimetavad. Võimalik, et ka siin endime pühe paik oli, mille kohale siis kabel tehti.

24B 1683 a. on siin kivihunnik "Loja kesck" (Looja kask?) nimega, aga palju ebausukohti on õpetaja ja kombeid Matth. Lithander ju hävitanud. Õpetaja kaebab, et Väljastpoolt kihelkonda viimaseid juure tekkib (vist Kasritsa poolt, sest see on kuulus nõidade asukoht). Katku ajaks on kihelkonda Tooma rist ülesseatud, kuid Mihklipäeval on palju joomist Urvaste surnuaial. Surnuid ei maeta mitte alati surnuaiale, vaid lihtsalt võssu, sest kirikuteedon halvad ja hobuseid vähe. Sarnaseid üksikmatuskohi leidub kihelkonnas praegu palju. Kiriku seisukord on väga vilets, torn ja katus täiesti lagunenu. Patron lubab uut torni ehitada, kuid lubamist ei täideta. 1719 a. tuntakse Urvaste kihelkonnal 2 nime - Anzen, mõisa järele, ja Urbs, lähedase küla järele. Rimmi ja Hõvala külas võidakse ohvrikontade hävitamise pärast, kuid õpetaja Wollin on umbkeelne, ja kogudus elab vana viisi. Neljapäeva pühitsetakse kui pühapäeva, ja kõva keeld

selle vastu ei saavuta tagajärgi. Usutunnistuse fakti-
 lisest muutusest peale katoliku usulaadi võib kõnele-
 da alles p8. aastasaja keskpaigas, kus vennastekogudus
 kihelkonnas oma tööd algas.

Vennaste koguduse tulek kihelkonda on üks kõige
 tähtsamaid ja silmapaistvamaid sündmusi sel alal, mit-
 te ainult kihelkonnas, vaid kogu tervel maal. Kõige
 suuremal määral seisab see sündmus ühenduses õpetaja
 Johann Christian Quandt'i nimega, kellest veel täna-
 päev peaaegu iga kihelkonna elanik, ka noorrahvas, suu-
 re lugupidamisega ja salapärasusega kõneleb, kui pü-
 hast mehest. Ju Saksamaal, enne ametisse astumist olla
 ta armastust Eesti rahva vastu tunnud, kellele ta evan-
 geeliumi kuulutama saadetud, õppinud keele selgeks ja
 varsti alganud ta hingehoiutööl südameid võitma. Kolme-
 aastase töö järele olnud kooliõpetaja täiesti pöördu-
 nud, ja töö alganud ühel nõul nooruse kallal. 1736 a.
 ühe tõlgitud traktaadi ettekande läbi läheb tal korda
 rohkem oma koguduse liikmeid võita, ja sel tagajärjel
 korraldab ta koosolekuid omas majas. Opetaja, kõster
 jakoolmeister ühinevad palves, ja neile järgnevad nen-
 de kodakondsed, ning ühel nimetatud koosolekul palve-
 tab üks pime tüdruk "Rahva seast" niisuguse sisemise

südamlikkusega, mis siia saadik talupoegad keskel, kes ainult pähäõpitud palveid lugesid, uskumata nähtus oli. Nüüd kasvas ärkanute hulk kiirelt. Opetaja on terve nädal, nii püha- kui hargipäeval, üksikute koguduseliigete ga juttu ajamas, nii et tarvidus tõuseb üldiseid palvetunde sisse seada. Varsti on terve kihelkond "tules." Ei ole ruumi enam kogumiseks, vaid palvetunde peetakse lausa taeva all. Kirikus käimine võtab suurt hoogu. See oli vaimu aeg kihelkonnas. Läbi kihelkonna reisi ja võis tihti pöösa taga laulu ja palve häält kuulda. Kallapsed palvetasid ja laulsid nõnda, et lapsed vanemate ja vanemad laste ^{läbi} äratust leidsid. Selle ärkamise tagajärjel said osalt rahva enese poolt siia ajani hävitamata hiied ja ohvrikohad äralõhutud, mida Urvaste kihelkonnas tol ajal ilma õpetaja teadmata 60-80 ümber ärale oli jäänud. Opetaja ise on 24 ohvrikohta 2 nädala jooksul ärähävitatud. Tagakiusamine mõisakupjade ja uskmataute poolt leiab nagu imeteo läbi enesele alati kurva lõpu. Kuigi 1738 a. ärkamise soiku jääb, algab usuelu süvenemine. Väevendade pärast, kes ainult nime pidi endid usklikeks arvavad, on liikumisele takistuseks, kuid eluküsimuseks ta ometi ei saa. Palju usu-

list elevust on vennastekogudus enesega kihelkonda kaasatunud. (Plitt pag. 100-105). 1740 a. kingib kiriku patron Löwenstern Antslast 50 rubla hõbedat ärkandd vendadele maja ehitamiseks, mis neile heaks eduks saab. Opetaja Quandtile tehakse aga raskeid etteheiteid, et ta vennastega läbi käib (1743 ja 1750 a.), ja ta peab oma kõstriga Adam Kolgoga kindral-superintendent Zimmermanni poolt palju kannatama. Ometi ei suuda ametliku kiriku karm keeld elava usu tuld lämmatada. Tekkib vennaste palvemaju juurde, ja kihelkond saab "velligiste" keskkohaks. Kärgula valda, Võhandu kaldale, tekkib vennastekoguduse juhi maja Grünau (rahvakeeles Tsiirgu), Uue-Antsla velligistemaja kiriku lähedale (1772 a. ehitatakse teda ju teist korda), Sõmerpalu Tootsi palvemaja 1825 a. ja Antsla alevi lähedale Lüüsi velligistemaja. Grünauas ~~el~~ elas velligiste hoolikandja Engelmann ja pärast teda Weber, "velligiste esändad", mõlemad sakslased, kelbele kaugelt, ka väljastpoolt kihelkonda käidi andeid toomas.

Vene usu tulek on sarnane kui igalpool. 1841 a. tekivad soojale maale rändamise jutud. Enne rännakut peab Riias keisri usku minema või sinna kirjutada

laskma. Mõned on ju end Riias ülesse kirjutada lasknud, nimelt agaramad, kuid piiskop Irinarchi Riias äraajamisega lõppeb üleskirjutus. 1845 a. algab aga Riia reis uue hooga, kõik Vana, Uue-Antsla ja Restu mehed läsevad endid suurel arvul Riias salvida. Ka Tartus ja Võrus käiakse ümberristimas, kus vastavad asutused sisseseatud. Opetaja sõidab mööda kihelkonda, et selgitada rahvale hingemaaga hingede petmist. Vene usku läinud sel aastal on 69 peremeest, 67 sulast, 8 vabadikku, 3 last, kokku 147 inimest. Järgmisel aastal on üleminek hoos. Varastatakse lapsi sellega, et kooliealisi luteri kirikuseadus trahvib mitte-kooliilmumise pärast, Vene usk aga mitte. Sellepärast minnakse Vene usku, et lapsi trahvita koju jätta võiks. 1847 a. asutatakse Kassimõisa rehes Vene usu palvemaja, kuhu ilmub ka Vene vaimulik. Hakatakse juba aru saama, et veneusku minek maad ei anna. 1848 a. algavad tõsisemad tülid luteri ja vene kiriku vahel matusekoha pärast, sest venelased matavad oma surnuid luteri kiriku surnuaiale, kuni nad 1860 a. enesele surnuaia saavad. 1849 a. veneusku minek seisab. 1866 a. ehitatakse Uue-Antsla maa peale veneusu palvemaja, kool ja vaimu iku korter. 1895 a. alles ehitatakse sama maa peale kivist kirik.

Lahkusuliste kohta Ürvaste kihelkonna piires ei leia ühtki teadet terve minevas aastasaja kestel. Vellised oma jutlusega rahuldavad kõikide usulisi nõudeid. Nad on siin ainukeseks tösiseks hingehoiu töö tegijateks olnud, kuigi nende mõju aastaastalt on vähenenud ja ilmasõja ajal täiesti soiku jäänud. "Vellitse Kostabi" surmaga on vennastekogudus Ürvastes viimase tösisese töömehe kaotanud.

Kui praeguse kihelkonnausuelu kohta ülevaadet saada, peame alguses tähele panema üksikute koguduste ja usulahkude arvulist vahet. Arvusi on aga tänapäev raske siinkohal uskuda. Usuelus ja usutundes arvud ju palju ei maksa, sest peaaegu langeb siin kvaliteedi, mitte kvantiteedi peale, eriti just praegusel ajal. Kõige suurem arv on usuliselt leigeid ja neid, kellelt võimata mingisugust, ka pealiskaudset seisukohta teada saada. Väga tähtis on siin tendents, ja sellel on ikka enam ja enam uuesti ärkeva usulise elu tundemärke. Mitte-täpise vahet on järgmises tabelis antud:

	Liikmeks loe- takse veel:	Liiknemaksu on maksnud:
Luteriusulisi	10.900 ?	1921 a.: 2623 1922 a.: 1507 +)
Ap.-õigeusulisi	1400?- 1500?	1921 a. 760 ?
Vellitseid	60	-
Adventiste	27	27
Lilienthali kogud.	14	14

Ap.-õigeusuliste kohta on andmed preester Usstavi isiklise üteluse järele ülespendud. Mingit dokumenti temal ette panna ei olnud, ja on põhjusi oletada, et ap.-õigeusuliste liiknemaksu maksjate arv veel väiksem on, kui ülal tähendatud.

III.

Kiriklised asutused, nende ajalugu ja kihelkonna tegelaste lühike karakteristik.

1. Kirikud.

Urvaste kihelkonnas on 2 kirikut: ev.-luteriusu

+) 1922 a. oli liiknemaks 40 m. pealt 60 marga peale tõstetud.

ja ap.-õigeusu kirik (Kraavil).

a) Urvaste kirik on Gootâ stiilis kolmel aevaline sammasehitus. Enne kui tema praeguse seisukorra kujutusele asun, püüan veel enne lühikest pilku ta ajaloo- se heita. Eelpool kuulsime ju üldiselt kiriku seisukorrast kunni 18. aastasajani. Edasi kuuleme, et 1730 a. saab kirik pingid, kuid müürid on kohati veel lagunenud; muretsetakse ka uus keel. 1743 a. on kirik uuesti lagunemisel: vihmaajal jookseb karikas armulauda jagades vett täis. Kiriku olud on äärmiselt korratud, aga neid ^{hakkab} ~~algab~~ energiline õpetaja Quandt korraldama. Jumalateenistusi peetakse õpetaja majas, sest kiriku parandajad sattuvad tülli kiriku hoolekandjaga ja jäta-avad töö pooleli, nõnda et pika protsessi järele lõpuks 1747 a. kirik katuse alla saab. 40 a. hiljem, s.e. 1882 a., põleb välgust süüdatud uuesti maha. Ta ehitatakse kohe uuesti ülesse, kuid torn jääb raha puudusel lühikeseks. Rahvasräägib praegu: torn olnud liig kõrge, nõnda et ta mere peale ärapaistnud ja laevu eksitanud, sellepärast tulnud pikne ja süütanud ta põlema. (Asudes Võhandu jõel, on Pikker vahest huvitatud laevasõidust?) 1777 a. peale võideldakse mõtte eest, et kiriku kõriosa, mis liig kitsas, laiendatud saaks. Selle eest hoo-

litsetakse vähe, nõnda et kirik alles 1889 a. remon-
teeritakse ja suurendatakse. (Praegu on jälle ruumi
küll, & a kirikulisi vähe!) Juurdeehitatud osa on sa-
muti Gooti stiilis ja ühelaiune eelmise kirikuosaga.
Kirikukelladega on palju sekeldusi olnud, mis peale
kirikupõlemist 1887 a. peale üksteise järelle purune-
vad. 1793 a. saab kirik 2 kella - 1797 a. on mõlemad
juba lõhki. 1805 a. valatakse nad Tallinnas ümber,
kuid olid nii vigased, et 1817 a. 300 a. reformatsioo-
nipähaks uuesti ümbervalada lasti. 5 a. pärast läks
vähem kelluuesti lõhki. Nüüd arvati, et kella pink
selles süüdi on ja hakati kella tilaga lõõma, selle-
gi pärast käks suur keel 1832 a. lõhki. Nüüd võeti
hoopis uus kellamaterjal ja lasti 1834 a. Lipsi pos-
tijaamas val ajal Strandmannil uued kellad valada,
mis kunni tänaseni on püsinud. - Orel on Tartus
tehtud 1842 a. Kessleri poolt, praegu rikkes ja la-
gunenud. - Altaripilt kujutab Kristust ristil, kiri-
kule kingitud umbes 1887 a., tundmata kunstniku töö.
Vana altaripilt, mis käärkambris seisab, kujutab
Kristust Ketsemanes ja on maalitud 1855 a. O. Walthe-
ri poolt. ^{Uue} /~~1887~~ pildi raam on puusepp Hektorilt tel-
litud, olla Weizenbergi töö, kes tol ajal Hektori

juures selliks olnud.

Peale selle on veel kirikus: altariist pahemal pool seina küljes: landrat Otto von Loewenstorni ja tema abikaasa Anna Marie, sünd. Bayer'i kivist mälestustahvlid. Tahvlitel on mõlema suguvõsade vapid. Kiriku lõunaseinal August Karl Graf Bose ja abikaasa mälestustahvlid "August Carl Graf Bose, Königlich-sächsischer Wirklicher Geheimrath, geb. 4. X 1887, gest. 11. III. 1862" - "Gräfin Katharina Elisabeth Bose, geb. von Loewenstern, Besitzerin der Güter Alt-, Neu-Anzen, Ehrendame des Adeligen Stiftes in München, geb. 27. VI. 1795, gest. 7. I. 1879." Siis veel enam tähelepanemiseväärt on altari piibel, mille esimesel lehel järgmine kiri: "Der Anzenschen Kirche geschenkt im Jahre 1825 von der Anzenschen Bibelgesellschaft zum Andenken ihrer gesegneten Wirksamkeit hierselbst in den Jahren 1821-1825. Während dieser 5 Jahre hat die hiesige Bauerschaft für die Verbreitung des göttlichen Worts über 800 Rbl. K.M. zusammengebracht, welche an die Comität der Dörptschen Abteilung der Reichs-Bibelgesellschaft gesandt worden sind, wogegen diese hier 200 ehstnische Testamente unentgeltlich verteilen lassen, ausser den

Exemplaren, die noch verkauft sind . . . Friedrich Gottlieb Moritz, Propst des Werroschen Sprengels."

b) Apostliku -õigeusu kirik on ehitatud Ühis-Byzanzi stiilis, kivist, ilma ühegi tähelepanuväärt asjata. Pühuri jäänust mingisugust ei ole.

2. Surnuaiad.

Surnuaedu on ürvaste kihelkonnas kaheksa.

a) Kõige vanem surnuaed on kiriku juures, umbes 15 vakamaad suur, asutatud 1773 a., ja laiendatud esimest korda 1799 a. Asub Uhtjärve kaldal, kirikust S.O. sihis umbes $\frac{1}{2}$ klm kaugusel. Teda on suurendatud veel 1816 a., 1829 a., 1849 ja 1921 a. (õnnistatud 12. juunil). Enne seda kaebel on olnud tarvitusel surnuaiaks maatükk kirikust N.O. sihis umbes 0,4 klm. Kabelihoone on lagunenud, muumiad, mis üle toodud vanalt surnuaialt, pleegivad praegu lahtises keldris. Surnuaial on Uue-Antsla endise omaniku Staël von Holsteini matusepaik väikse kabeliga, mille marmorist pealkirjal seisab: "Begräbnisstätte der Familie Staël von Holstein, Neu-Anzen." Kabel on ehitatud enne 1907 a.

b) Sõmerpalu surnuaed Osulas, mille platsi on kinkinud Sõmerpalu mõisa omanik von Möller, kiri-

kust umbes 20 klm kaugel, Prassi surnuaiaks nimetatud, on asutatud 1883 a. Matuseplatse müüb vald. Kabeli suurus 6 vakamaad, millel viimasel ajal 6 vakamaad liisaks võetud. Surnuaed on heas korras.

d) Parun Maydell'i perekonna matusepaik Linnamäe mõisast S.O. sihis 0,3 klm kaugel, 1853 a. sisseõnnistatud. Siin on 13 hauda, millest ainult üks ristiga. Teised ristid on purustatud sõja ajal ja ka hiljem.

e) Von Möller'i perekonna matuseplats Sõmerpalu mõisast 1 klm O. sihis.

f) Von Rennenkampf'i perekonna matusepaik, Palu mõisas, Lõõdla järve õhtupoolsel kaldal, 1809 a. krahvinna Igelström'i poolt asutatud ja järgmise Vaabina mõisa omaniku Paul Reinhold von Rennenkampf'i matmise ajal 1. septembril 1884 a. ürvaste õpetaja poolt õnnistatud. 1917 a., Vene sõjavägede mõisas asudes, lõhutud haud ja keldrid, mis enesest väljutud hauakambreid kujutavad, lahti, toodud muumiad välja, mis hästi alalhoidunud, tehtud nendega kõiksugu kõlvetust ja riputatud telefoni traadi külge. Kui hobused neid kartes lõhkuma hakatud, lastud sõjaväe ülemuse poolt muumiad keldri tagasi viia. Po-

leeritud graniitristid on katkilõõdud ja järve vee-
retatud. Peale Eesti valitsuse maaplaneerimist asus
kabelimajasse asunik oma aidaga. Kui pärast perekona-
na matusepaigad põllutöömistri poolt puutumatuks
tunnistati ja kabeli koht krundist välja mõõdeti,
jäi kabel jälle vabaks, kuid viibib seisukorras,
kõige kohutavamast laastamisetööst enesega tunnistu-
tust andes.

g) Von Samson-Himmelstjärna perekonna matuse-
paik, asub Ürvaste mõisast 0,3 klm N.O. sihis, 1838
a. asutatud; korras.

h) Von Loewenstern'i perekonna matusepaik, Va-
na-Antsla mõisahoonest 1 klm NO sihis. Matusepaik
on piiratud telliskivist kõrge valliga, keset plat-
si asub kabel. Vene sõdurite poolt on hauakambrid
purustatud ja 4 risti ära viidud.

i) Ap.-õigeusu surnuaed ap.-õigeusu kiriku
juures Kraavil, asutatud 1860 a.

Peale mainitud surnuaedade ja kabelite ei ole
kihelkonnas ühtegi muud kiriklist asutust. Kihelkonnas
na kool on üleviidud kõstrimajast Vana-Antsla mõi-
sa kõrgema algkoolina.

3. Kihelkonnakooli ajalugu.

Mis kihelkonna kooli käekäiku puutub, siis võime siin ju õige varakut algust leida. Millal ta juuriidiline algus oli, ei saa kindlaks määrata, aga 1683 a. protokollis leiame, et õpetaja olla kellegi ametisse võtnud, kes lugeda oskab, et lapsi "informeerida" lugemises, kuid see olnud väga puine ja andunud joomisele. Koolmeistril ei ole aga ~~si~~ kohta, kus elada, (kus elada), vähem veel lapsi õpetada. Parun Maydell kaebab, et kõster vägivaldselt tema suuna elama on asunud jasealt välja ei lähe. Suurte arutuste järele lubab parun Stackelberg kõstri palgale 6 tonni vilja juure lisada, et parem mees ametisse saaks, ja Loewenstern (Leuenstern) lubab maa, kuhu kõster võiks maja ehitada. Siin kuuleme siis esimest korda koolimajaehitamisest ürvaste kihelkonnas. 1717/a. 1719 a. on esimeseks kõstriks ja koolmeistriks Hind Josann Möller Harglast, kuid vististi koolmeister omale ulualust enne ei saa, kui õpetaja Quandt'i ^{ajal} ~~ajal~~, 1739 a. Sel ajal käib koolis 43 last, koolimaja on 2 toaga, 5 ruutsülda suur, korstnaga ja ümbritsetud aiaga. Ametis on tähtis koolmeister Mango Hans, kellest rahvasuus jutud liiguvad, et ta

enesele tiivad teinud või lennumasina, ja mäe ot-
 sast ennast lendu laskes, pidanud peaaegu järve kuk-
 kuma. Lugu võib tõsi olla, sest 1750 a. protokollis
 räägitakse, et kõster raamatuid poogib ja muid pee-
 neid töid teha oskab. Koolmeistri palk on sama pro-
 tokolli järele 2 päeva maa ühes vähese heinamaaga.
 Uhtlasi on ta ka kõster, saab igalt lapselt koorma
 puid ja naela küünlaid. Puid ja vägustust ei saa X
 kõster kunagi korralikult kätte. 1812 a. põleb koo-
 limaja ühes koolmeistri korteriga maja, uus on sa-
 vist ülestehitud, kuid seegi veel 1815 a. ehituse all.
 Leerilapsed käivad vennastemajas, kust nad igapäev
 kirikusse tulevad, kus koolmeister neid linnast jär-
 jekorras vaheldavate külakoolmeistrite abiga lugema,
 peatükke mõistma, "numereerima" ja laulma õpetab.
 1811 a. peale on kihelkonna koolmeistriks Hans Nu-
 ther, kes omal kulul ühe abilise Andräs Fuchs'i
 palkab. Et abi hea oleks, vaja palk kõstrile ja
 abile eraldi kindlaks teha ("praegune abi mõistab
 kingsepatõöd teha, kuid on kõlbulik ka lleriõpetaja-
 jaks"). Kirikuõpetaja katsub leerilapsi iga nädal.
 5 ehk 6 nädalise õpetuse järele saavad lapsed 2 nä-
 dalat enne ja pärast lõunat õpetaja enese käest

kiriku juures õpetust. 1840 a. pannakse koolivanemad ametisse, mis koolitöö korraldust palju soodustab. 1843 a. lõpetab kõstri kool oma tegevuse, mis 1694 ja 1697 a. Rootsi seaduse järele töötab. Otsustatakse nüüd 1819 a. talurahva seaduse põhjal kihelkonnakooli 24 poisile avada (20.IV.1843). 1844 a. võetakse ka 10. novembril 12 poisiga, mida kogukonnad üleval peavad pidama, ja iga poisi pealt 3 vakka rukkid ja 10 rubla assignaatsiatega maksma. Koolmeistriks saab Peeter Muhle, kes 1835 a. peale ametis on. Koolimajaks on endine kõstri koolimaja. Leerilaste jaoks ehitatakse uus maja, mis 1845 a. õnnistatakse (praegu varemetes ja ootab mahalangemist). - Nõnda töötab kihelkonna kool ühe klassiga väga halvades tingimistes. Poissa on 12-15, kelle eest kogukonnad kunagi moona korralikult ära ei maksa. Koolitöö kestab tihti ainult 3 kuud, sest moona ei ole. Kooliskäimine saab kõige tuntavamalt halvatud veneusu tulekuga. 1847 - 1849 a. kaebab õpetaja, et ei tohi enam koolipoissa trahvida, sest palju juhtumisi on ettetulnud, kus vanemad trahvitud lapsi kodusalvida lasevad. Peeter Muhle, kes joodik ja nõrga iseloomuga on, saab ametist lahti, kelle aset

täidab Hindrik Kinna. 1847 a. valitakse Georg Põderson kõstriks ja koolmeistriks. 1850 a. - 1870 a. on kooliolud ikka väga rasked. Ollakse kooli vastu ükskõikne, oma õpetaja kaebab ainult, et kogukonnad ei maksa. Küigi 1862 a. saab koolmeistriks Valga kõstrikooli õpilane Sahr ja 1866 a. Valga kõstriseminari lõpetaja Peeter Bleier, ei saada muidu õpilasi, kui kogukonna neid sunduseteel peavad muretsema. 1876 a. saab kihelkonna koolmeistriks Martin Bruus, kes seminari lõpetanud. Koõlis käib 23 poissi. Siit algab järjekorraline tõus koolielus. 1878 a. on 36 koolipoissi, 1893 a. - 47, millal teine klass juure avatakse ja ka teine kooliõpetaja ametisse saab. Nõnda on 1895-6 a. 54 poissi, 1902-3 a. 60, 1907-8 a. - 51 poissi ja 16 tütarlast, kokku 67 õpilast, 1913-4 a. juba 115 õpilast (74 pois- ja 41 tütarlast). - Alguses võttis kooliõpetaja tütarlapsi erateel kooli, see oli umbes 20 aastat tagasi. Kuid see korraldus muutus lastevanemate silmis lubatavaks nähtuseks ja jäi maksma. Kooli kaheklassiliseks muutmisel ehitati üks klassi-, üks kooliõpetajatuba ja poislaste magamistuba kõstrimaja teise korra peale juure. Ruumiid olid väga puudulikud sellegipärast. Kaheklassilise kooli juhatajad olid: Anton,

P. Leis, Otto Madi, Feldweber. Köster ja kool on alaliselt teravas vahekorras, sest töötada tuleb ühe katuse all. 1907 a. lahkub sellepärast üks koolijuhataja, ja 1908 a. mõlemad kooliõpetajad: õpetaja ja konvent kaitsevad alati köstrit. Selle kohta teeb õpetaja kirikukroonikas 1909 a. märkuse, et need kooliõpetajad olnud "mitte starker sozialistischer Gesinnung". 1918 a. suluti kihelkonna kooli, ja ta inventar anti Antslas avatud keskkoolile üle. 1919 a. enamlaste ajal toodi kool kõige inventariga ürvaste tagasi ja paigutati õpetaja majja, mis tühi oli, sest köstri koolimaja oli liig palju kannatada saanud Saksa okkupatsiooni ajal. 1919 a. kevadel, võeti kool Võru maakonna koolivalitsuse poolt üle, mille järele kool kuni 1921 a. maikuuni kirikumõisas töötas ja sealt lahkus alles kirikunõukogu kohtulikul nõudmisel. 21. mail samal aastal toodi kool kirikumõisast Vana-Antslamõisa herrastemajja üle, kus tema 1. ja 2. klass ära kaotati, 3. ja 4. klassile aga viies juurde avati. 1921/22 õppeaastal oli koolis 80 last, 1922/23 õppeaastal - 70.

4. Kihelkonna tegelaste lühike karakteristik.

Kui me lõpuks tagasi vaatame usulise ja hariduslise elu edenemise ja edendamise peale ürvaste kihelkonnas, siis näeme selle töö kandjate hulgas suurt mitmekesidust, mis loomulik nii mitme aastasajja kestel. - Kiriku ilmalikkude ülemate ja juhtide hulgas ei paista meile ühtki silma, kes oleks kihelkonna usu ja hariduse püüetele erilist huvi kinkinud - seda näeme ennem kirikust eemal seisnute keskel. Ju v varakult, 17. aastasaja lõpul ja 18. aastasaja algul on kiriku eestseisja, Vaabina mõisnik, väga passiivne ja loiid osalt sellepärast, et ta patroni õiguse Antslale kaotas. Ta ei tee midagi enne, kui kindral-superintendent teda paar korda on käskinud. Teiselt poolt näeme, et nii patron, kui kompanoonid ju samal ajal kirikult tema maa, 2 adramaad, ära võtavad ja kõigi õpetajate järjekindlal nõudmisel seda tagasi ei anna. Opetajad Quantt, Vieck ja Moritz püüavad asjata maa tagasi saada. Hiljem on kiriku eestseisja von Möller Sõmerpalust omas ametis täiesti ükskõikne, koguni mitme põlve kestel. Kui ki-

rik ju kaela langemas (1743. a.) siis käsutatakse kiriku eestseisja Peterburist koju ja temale valitakse ka abi. Patrunid Loewensternid hoolitsevad kiriku eest enam, kuid see piirdub ainult mõne summaga, mida nad kas kiriku torni parandamiseks ehk kella ostmiseks annetavad. Surnuaia eest ei ole ürvastes kunagi keegi hoolitsenud. Mõisnikkutel on omad perekonna matusepatsid - ainult viimasel ajal, kui Uue-Antsla Stael von Holsteini perekonna matusepaik ürvaste surnuaiale asutatakse, hakkab õpetaja A. Stein omas kiriku teadaannetes aeg ajalt selle üle kaebama, et inimesed oma surnuaedade eest ei hoolitse. Köstrite hulgas meie ürvastes silmapaistvaid mehi ei leia, küll kuuleme õpetajat kord kaebama et köster joodik ja nõrk iseloom, teine kord on ta laisk ja ebamuusikaalne, kolmadas kohas on omas ametis igapidi mõistlik ja korralik mees õpetaja silmis, rahvas aga kaebab, et ta kahekeelne ja saksa-meelne. Opetajate seast on tähtsaim mees vanemal ajal ju 17. aastasaja keskel tuntud Johann Guts-laff, kes esimesena, M. I. Eiseni sõnadega, - ebausust

paukuma hakkab. Järgnevad õpetajad (õpetajad, nagu Peerbant, Lithander ja Wollin on keeleoskamatud ja neist on vähe teateid järele jäänud. Kõige silmapaistvam isik Urvaste õpetajate seas on ju mitmel puhul nimetatud J. Ch. Quantt, ametis 1732-50. Tema on vaga mees, näeb nägemisi ja kuuleb inglite laulu, ajab kuradi kirikust välja ja võidab teda alati. Quanttil on ühendus otsekohe Jumalaga ja kõiksugu salapärase jõududega, kes kord lukustatud kirikus küündlad põlema süütavad, kord kella lõõvad. Ta teab ette nõiduste mõju, oskab neid kõrvaldada ja kuulutab tulevikku. Nõnda kiriku kroonika ja rahvasuu. Minu arvates on ainuke võimalus Quantti isikst arusaamiseks järgmine: nähes, et rahvas veel nii tugevasti ebausust ja nõidumiste kammitsates, hakkab ta rahvale uusi usuobjekte andma, mis otsekohe kirikuga ühenduses, et nende täheksapanu kiriku peale pöörata ja ta võidab selle-läbi rahva austuse ja usalduse; kuid veel enam: tema sügavusklik ja tõemeel-sus ei jäänud rahvale pöördumata, kellega ta lähedas ühenduses seisis. Rahvas iseloomustab veel kahte järgnevat õpetajat, mis näitab et nende mõju

mitte väike ei olnud: "praoskit"- s.o. praost Mo-
 ritzat nimetan epitetiga kuri ja õpetajat Gutglücki
 - ihne. - Gutglück olnud eestlane, Põlva kihelkon-
 nast pärit, käinud lapsena karjas ja olnud agar
 pois, mida mõisa preili märkanud ja teda kooli saat-
 nud kuni temast õpetaja saanud (rahvasuu). Ta on
 omas ametis esimene ja viimane õpetaja Ürvaste ki-
 helkonnas, terve möödunud aastasaja kestel kuni tä-
 nini, kes korralikult on kiriku kroonikat kirjuta-
 nud. Väga tõenäolik on aga rahva märkus, et ta era-
 elus ihne olnud. Selleks on ka kiriku arhiivis tõen-
 dusi olemas, mis mäitah, et rahvas tihti õiget ot-
 sust anda suudab, aga ta on mees, kes tööd teeb.
 Piibli haruselts töötab tema ajal suusre eduga. Pi-
 lipüha omab omale suure tähenduse. Niisama on enne
 teda praost Moritz sel alal palju tööde ära teha
 suutnud. Vististi seisab aga tema kuulsus selles, e
 et ta lodevas seltskonnas niisama kindlat korda
 nõudis, nagu ta seda eneselt on nõudnud. Imekspane-
 mise vääriliselt hästi on ta oma, kui ka oma eelkäi-
 jate ametliku kirjavahetuse arhiivi kokku kogunud
 ja seal alal hoida suutnud, teda aastakäikude jä-

rele korraldades, mis praegu arhiivis. Opetaja K. Steinist on vähe mälestusi rahva keskel; kiriku kroonikat ta kirjutanud ei ole, nõnda et midagi olulist temast raske ütelda. Tema pojast Alfr. Steinist on kihelkonnas kurbi mälestusi järele jäänud. Kirgeline Saksa poliitika ajaja on ta nii kaugele läinud, sest ta ei arukamaid eestlasi kiriku ja kooli tööt eemaldada püüdnud, ja Eesti keele oskamatusse pärast kogudusest suured hulgad kirikust eemale peletanud. Nagu ta isa, kes Vaabina mõisniku väimees, on Alfr. Stein mõne kihelkonnas asuva joogikoha sulgumise vastu, mida rahvas aga ühiselt nõuab ja mis karskuse püüetega koguduse liikmeid kirikust täiesti ära võõrutas. Steinide aegul on juhtiv võim koguduses praeguse kõstri Vassila käes olnud, iseäranis Alfr. Steini aegu, kes keele oskamatusse pärast abi vajab. Kõster Vassil on aga alkoholik. Opetaja Steini ajal on tema hooleks kõik kiriklised talitused, peale Jumalateenistuse. On palju juhtumäe, kus kõstritatuselised haura kaldal peavad toetama, et see kõnet pidades mitte hauda ei langeks.- Opetaja Stein

lahkus 1918. aastal ühes okupatsiooni vägedegama alt kogudust tema enese hooleks jättes. Peale enamlaste maalt lahkumist kogudus teda enam tagasi ei soovinud ja 1919. aast. saab ametisse õpetaja Jaak Valk. Viimane on vana mees ja alles neljandat aastat ametis. Ta on põhjalik põllumees ja alles kirikumõisa korraldamisega ametis, mis sõja ajal korratusse on jäänud, sellepärast on liig varajane tema iseloomustus, mis subjektiivne ja ülekohtune võib saada, pealegi praegusel ajal, kus vanad olud liig järsku uueks on muutunud.

Lõpuks, mis, võibolla, ülekohtunegi näitab, on jäänud konstateerida ühe kihelkonna hariduse ja majanduse elu tõsisema edendaja, Vana- ja Uue-Antsla endise omaniku krahv Bose töö, mis küll ainult Vana- ja Uue-Antsla kogukondadega piirdub. Umbes 1860. a. on tema nendele valdadele 50.000 rubla hõbedat kinkinud, järgmistel tingimistel:

1). 20.000 rubla protsendid hariduse tõstmiseks (abi anti valla koolidele, kummagi vallale 200 rubla, siis - kreiskoolis, seminaris, ~~õnna~~ gümnaa-

siumis (ka Treffneri omaa) ja ülikoolis käijatele, peale juristide. Abi võis anda ainult luteriusulistele. Abi on saanud üksi Vana-Antsla vallast 8-10 üliõpilast, igale umbes 300 rubla.)

2) Kümne tuhande rubla protsendid vaestele jagamiseks, rahvuse ja usu peale vaatamata.

3) 10000 rubla protsendid põllumajanduse tõstmiseks.

4) 10000 rubla arstiabi ja rohtude muretsemiseks. Teine heategija on knahvinna Elisabeth Bose, sünd. Loewenstern. 2. juulil 1864 kingib ta 10000 rubla hõbedat, samuti Vana- ja Uue-Antsla vallale, sanitarabi andmiseks. 1876 a. alles hakatakse kapitali tarvitama, millal ta ju 17000 rbl. suur on. Selle protsentide eest peetakse üleval Vana-Antsla mõisas tohter ja apteeker, mis igale Uue- ja Vana-Antsla valla kodanikule priid tarvitada on. Kapitalide komitee on: Vana- ja Uue-Antsla mõisa omanikud, Ürvaste õpetaja ja mõlema valla vanemad. Protsente on kasutatud kuni 1917 aastani, mis nimetatud valdadele suureks õnnistuseks on olnud. Peale revolutsiooni ei ole neid kapitaalide tarvitatud, sest puudub testamendis määratud kapitaalide valit-

sev komitee. Muidugi jääb lõpulikult küsimuseks, kui palju see kiriklikkuse ja usuelu peale mõju on avaldanud. Ometi kaudset mõju ei ole ta avaldamata jätnud.

IV.

Üksikute koguduste korraldus.

a) Ev.-luteriusu kogudus valib enese täiskogul, mis iga aasta kord, tarbekorral ka enam, kokku kutsutakse, kiriku eestseisuse 3 aasta peale. Täiskogu määrab ka palgad, kinnitab eelarve ja aruanded. Aastakoosolekul määratakse koguduse liikmemaks kindlaks ja otsustatakse kõik tähtsamad kirikusse puutuvad küsimused. Valitsuslised ja majanduslised ülesanded on ärajagatud koguduse eestseisja, kassahoidja ning õpetaja vahel. Peasjalikult on õpetaja de facto otsuste täidesaatja, sest tema kätte tuuakse suurem hulk maksusid ja tema kätte ilmuh kirjavahetus: õpetaja on ühtlasi nõukogu kirjatoimetaja. Opetaja saab palgaks 10000 m. kuus, kirikumõisa maa, 59,9 dessat., kasutada, prii korteri ja 30 sülta puid aasta kohta. Köstri palk on 5000 m. kuus ja 27,2 dessatiini maad kasutada ja prii korter. 1921 a. oli koguduse liikmemaks

järgmiselt ärajagatu⁹: peale põllupidajate maksab iga koguduseliige 40 m., põllupidaja 1 nael rukkid puhtakasu rubla pealt aastast liikmemaksu. 1922 a. maksis iga koguduseliige 60 m. (Keskkassa maks juurearvatud), ja põllumees 1,5 naela rukkid puhtakasu rubla pealt aastas.

b) Ap.-õigeusu kogudus on peaaegu samuti korraldatud, kui eelnimetatud. Täiskogu käib 1 kord aastas koos ja valib igaks aastaks omale nõukogu. 1922 a. palgad on: preestrile 4000 m. ja kõstrile 1500 m. kuus prii korter ning 611 puuda rukkid, mis Uue-Otepää mõis rendist sisse võetakse, ja mis ~~õpetaja~~ preestri ja kõstri vahel proportsionaalselt nende palgale jagatakse. Kiriku juures olevast maast kuulub 2/3 preestrile, 1/3 kõstrile, mida 1 dessat. 2034,5 ruutsülda on. Koguduse liikmemaksu suurus 1922 a. on 40 m.

d) Adventistidel kogudust ei ole. 4 - 5 korda aastas käib väljastpoolt, enamasti Valgast ettelugeja, ka mitu korraga. Palvetunde peetakse Antsla selt-simajas ja Lüüsi palvemajas, kuhu viimasel ajal sissepääs neile velligiste poolt keelatud on. Ristimise võtavad nad ette aegajalt Bose järves ja palvetunda peavad nad ka lausa taeva all. Kuhajaid on alati

võrdlemisi suurel hulgal nende koosolekutele.
 vall as

e) Linnamäe ja Kärjala asuvad lahkusulised, kes kuuluvad Tallinna Lilienthali evangeeliumi kristlaste kogudusse. Lapsi ristivad nad Tallinnas, kust ka jutlustajad aegajalt ilmuvad era- ja koolimajades palvetunde pidama.

f) Peale nimetatud koguduste ja üksikute usulahkude olgu siinkohal veel nimetatud Peetri mõisas asuv Tallinna Niguliste koguduse Saksa abikogudus, mille moodustavad umbes 125 Saksa kolonisti ja peaarv kümmend endist mõisnikku. Praegu on abikogudus Niguliste koguduse põhikirja raames töötanud; võimalik^u kohuseid täidab usuteaduse üliõpilane G. Plath, kes ka ühtlasi siinses algkoolis õpetajaks; koguduse liikmeks ulatab 200 - 2500 m. aastas (talupidajad maksavad maa suuruse järel). Koguduse juure on asutatud ka Saksa algkool, mida kogudus üleval peab. Kooliõpetajate palgad maksab "Deutsche Schulhilfe".

V.

U s u e l u k ü s i m u s e d .

1. Jumalateenistus.

Jumalateenistused on avalikud ja liturgilised. Avalikud jumalateenistused on igal nädalapühäl ja suurel pühäl, kui õpetaja kodus; vastasel juhtumisel peab kõster jumalateenistust. Liturgilised jumalateenistused on jõuluõhtul, vanaaasta õhtul, Suurel Reedel ja Ülestõusmise püha hommikul. Jumalateenistust peetakse ainult Eesti keeles tarvitusel oleva agendapiirides. Mingisuguseid muudatusi siin ette võetud ei ole. Tarvitatakse Võrkeelseid lauluraamatuid. Jumalateenistus algab kell 11 hommikul, suurtel pühadel kell 12. Ap.-õigeusu jumalateenistust peetakse samuti Eesti keeles, kuid raske on nende laadi kindlaks määrata. Preester Usstav'i sõnade järel talitab preester, kuidas heaks arvab, kuid juhtnõu-riks on ikka vana kord. Kell 9 on hommikune teenistus kell 10 liturgia. Siin ei ole kindlat korda, alguses on nagu vanasti, ~~ni~~ siis jutlus. Liturgiale ja jutlusele järgneb koguduse laul. Tarvitusel on ap.-õigeusu lauluraamat. Suurteil pühadel on ka pasunakoos

kirikus olnud. Kirikul on oma laulukoor, kuid pühapäeviti ta klerosel ei laula.

Urvaste kirikus on vähe viimasel ajal jumalateenistuse ilustuse peale mõeldud. Viimase 3 a. jooksul on noorte ühingu "Siirius" e laulukoor kõstri juhatusel paar korda suurematel pühadel kirikus esinenud, kuid oma võimiste poolest ei too ta jumalateenistusele mitte palju kaasa. Et jumalateenistuse mõjuvust tõsta ja teda kogudusele lähedale tuua, selleks ei ole katseid tehtud. Kõnelipühil ja leerilaste õnnistamise ajal on harilikult ikka pasunakoor kogudusel aulu saanud. Peale jumalateenistuste kirikus peab õpetaja iga kuu korra jumalateenistust Antsla alevis tuletõrjujate seltsimajas. Viimasel ajal on õpetaja kord aastas kirikust kaugemal seisvates koolides käinud palvetunde pidamas. Muidu juhtub harva, et kooliõpetaja pühapäeviti koolis ettelugemist peab. Mõnel pool, nagu Sõmerpalus, sünnib see vanemate palvel. Tihemini peetakse Sõmerpalu "Tootsi" ja Antsla "Lüüsi" velligemajas palvetunde, järjekindlalt aga suurteil pühadel. Peaaegu täiesti on kadunud õhtu- ja hommikutunnid kodudes, olgu veel ainult sektantide ja velligemajas. Peaaegu terves

U.-Antsla vallas, mis sel puhul korraldatud ankeedist järgnes, loetakse 160 perekonna kohta harilikul pühapäeval 11 peres piiblit, suurtel pühadel 19 peres. Sõmerpalu vallas tõuseb nende perede arv umbes 200 % võrra, kohati veel enam.

2. Kiriklik komme.

Kiriklik komme on mehaniseerunud (ristimine, laulatus), tema tähtsus suuremalt osalt nagu ununenud (kirikuskäimine, armulaud), Mõnes suhtes piinlikuks asjaks muutunud. Ei juhtu harva, et koguduseliige piinliku alandlikkusega end õpetaja ees vabandab, et tema "laulukord" alles käimata, ja seda nendegi ainukeste poolt, kes veel armulauale ilmuvad.

a) Kirikus käiakse vähe. On pühapäivi, eriti talvel, kus paarikümne kirikulisega leppima peab. Suvel on kirikulisi enam, aga harilikul pühapäeval tõuseb nende arv harva üle saja. Peakirikus käimine langeb enamasti suurte pühade esimeste päevade, Uue aasta, Vana aasta õhtu, Jaani päeva (kabelipüha), piiblipüha ja leerilaste õnnistamise päeva peale. Usupuhas tuse pühal on alati kirik tühi, ja seda püha on järjekindlalt järgmise pühapäeva peale ülekantud (1921-3).

Suurtel pühadel on kirikus umbes 600-800 inimest, mis sugune arv ilusa ilma tõttu ka tuhandeni tõuseb.

b) Armulaul käimises on, nagu öeldud, täielist võõrumist viimasel ajal märgata. Laialdaselt vastatakse, kui kellegilt juhtub küsima, miks ta lauakirikus pole käinud? "Kas noorherra ise ka on käinud?" - "Millal õpetaja lauakirikus käib?" - "See on Lihtne jant! Rumala rahva hullutamine!" jne. Kes veel lauakirikule tuleb, see teeb seda respektist vana hea kombe vastu. Armulaul käijad on suuremalt jaolt kihelkonna kaugemates osades elutsevad koguduseliikmed. Iseäranis Sõmerpalus on kiriklik komme üldiselt veel kindlamalt püsinud, kui kusagil mujal. Vahest mõjuvad selleks kaasa tema ajalooline minevik ("võhandkond"), Tootsi vellistemaja palvetunnid, kaugus kirikust, põlised koolmeistrid.

Armulaul käimise kohta saame vahest selgema pildi, kui arvudel kõneleda laseme.

Kuni 1907 aastani kõigub armulaul käijate arv lo ja 11 tuhande vahel, näit.: 1844 a. - 11130, 1850 a. - 10137, 1860 a. - 10328, 1907/18! jne., kuni 1907 a. viimast korda 10224 armulaul käijat oli; siit algab

järjekindel langemine, nagu jägmisest arvustikust näha:

1911 a. - 7079

1913 a. - 6185

1914 a. - 5752

1915 a. - 4406

1916 a. - 3705

1917 a. - 2783

1918 a. - 1379

1919 a. - 1361

1920 a. - 1346

1921 a. - 1130

1922 a. - 1120

Sellega on 15 aasta jooksul armulaual käijate arv langenud umbes kümne kordselt.

d) Ristimist toimetatakse suuremalt jaolt kogudes. Harva tuuakse lapsi kiriku. Kodudesse õpetajat üldse ei kutsuta, ja kihelkonna laialdase territooriumi tõttu on see ka võimata. Ristivad, kes juhtub, ja keda soovitakse kutsuda. Õpetaja on küll vöõrmündritele selleks volitused andnud, igas vallas ühele isikule, kuid sellest ei hoolita suuremat. Missugune seisukord praegu ristimise talituses ja sellega ühenduses oleva registreer

duses olevas registreerimises, sellest annavad kõige selgema pildi järgmised juhtumised, mis mitte ainukesed ei ole. Last on ristitud keegi talumees purjas olekus, ristimisest õpetajale teada ei anta. Kooliõpetajanna, kes avalikult ristiusu vastane ja leeris käimata, on ristitud kümnekond lapsi (Koigus). Kui õpetaja neid lapsi ju formaalselt ristituteks tunnistada eisaa, on tüli ja hukkamõistmist palju. Paljud lapsed on ristitud, kuid vallamajades registreeritud, mille kohta kindlaid andmeid võimata saada. Kärgulan on 1922 a. registreeritud umbes 20 last vallasekretäri sõnade järel, Linnamäel - 2, Ü.-Antslas - 1. Ürvaste valla sekretär üldse teateid ei anna. Kuineed juhtumised eranditeks võib lugeda, on seisukord ometi võimata. Näit., statistiliste andmetegi kättesaamiseks, rääkimata kristlase usulisest meelsusest, veel vähem teadlikkusest. Igatahes ei ole juhtumisi ettetulnud, et laps kirikliku kombe järel ristimata oleks jäetud, kuigi ta kiriku juures registreerimata jäetakse, õpetaja ~~suure~~ maksu suuruse ettekäände all. Ristsed on harilikult suurte jootudega ühenduses.

e) Laulatusele tullakse alati kirikusse, peaaegu ei ole juhtumisi, kus kodus laulatakse.

f) Maetakse lahtise haua ääres. Ainult tähtsamaid koguduse tegelasi, nagu vöörmündrid, maetakse enne kirikus, siis haul.

g) Kodanlisi registreerimisi on ettetulnud vähe; nagu ristimiste kohta tähendatud, ei saa nende arvu kindlaks teha. Abielu registreerimisi on käesoleval aastal ainult 2 olnud, eelmisel aastal ühtegi.

h) Koguduse hingede, aündinute, surnute ja leeritatute kohta oleks üldiselt järgmist ütelda.

1750 a. on koguduses umbes 8000 hinge (visit. prot.); 1780 a. - 8820. Läänud aastasajal on see arv kõikum^{v:} 1808 a. väheneb hingede arv 1000 võrra (7112), siit hakkab uuesti tõus - 1832 a. on see arv 9130, 1837 a. - 8740, 1844 a. - 9185. Vene usu tulekuga langeb hingede arv jälle umbes 1000 võrra. Siis algab tõus uuesti, mis kuni käesoleva aastasaja alguni kestab; täninipüsib ta enam vähem konstantsena. Kuid kõige püsivamana esineb leeriskäinute arv, mis ~~uud~~ urvaste kihelkonna kiriklises statistikas läbi käib: ju vaast ajast kõigub ta 100 ja 200 vahel.

Sündinute ja surnute arv vastas vanasti igakordsele koguduse hingede arvu seisule, kuid just viimase lo aasta jooksul on ta erakordselt kõikuv. Tagasivaadates 18. ja 19. aastasajasündinute arvustiku peale, näeme, et sündinute arv selle aja jooksul 1871 a. kulmineerib (517 last), 1850-1871 aastani kõigub ta 430 ja 517 vahel. 1875 a. peale ei tõuse sündinute arv enam üle 400, ja 1900 a. ümber algab langemine, mis omas miinimumis 1917 a. on, nagu järgnevast arvustikust selgub.

Aasta.	Hingede arv.	Leeris käinud.	Sündinud.	Surnud.
1913		109	240	151
1914	10989	210	336	132
1915		105	205	188
1916		96	149	159
1917		?	122	229
1918		184	127	303
1919		98	191	271
1920	10963	160	151	228
1921	2623 ")	176	186 +)	136
1922	1507 ")	111	155 +)	148

*) Need arvud käivad koguduse liigete kohta, kes liikmemakse maksnud, kuna eelmised arvud personaalraamatust kokku on arvatud.

+) 1921 a. sündinute arv on tööpoolest suurem, sest ju sel ajal on vallamajades registreeritud ilma meetrikaraamatusse sissekandmata teadmata arv lapsi. 1922 a. sündinute arv on umbes 30 lapse võrra suurem, kes vallamajades registreeritud. Sellega oleks umbes 185 last sündinud.

Koguduse liigete arvu just viimase aja kohta on raske kindlaks määrata, sest siin on praegu täieline segadus valitsemas. Muu seas on kogudusest ammugi lahkunud liikmed personaalraamatust väljakirjutamata jäänud. Kuikoguduse liikmeiks lugeda neid, kes oma kohustused kiriku vastu on täitnud, siis saame imestamisvääriliselt väikese arvu. Viimase rahvalugemise andmetega võrreldes, on personaalraamatus leiduv hingede arv liig suur; 1922 a. personaalraamatu järele on 10932 hinge. 1922 a. rahvalugemise järele elab kihelkonna piirides 10524 hinge. Kui viimasest arvust ap.-õigeusulised maha arvata ühes Lilienthali koguduse

seliigetega, saame (10524 - 1500 - 14) 9olo. Loomulik on see sel juhtumisel, kui arvesse võtame, et suur hulk koguduseliikmeid väljaspool kihelkonna piire elab.

3. Kirikliku kari korraldus.

Juht eelpool toodud usuelu küsimuste käsitusest selgub osalt, missugune seisukord kirikliku kari korralduses valitseb. Arusaadav, et kõik need küsimused, mis kiriklikku karisse puutuvad, õpetaja isikliku otsustuse alla kuuluvad, ja on ka arusaadav, kuipalju üks isik niisuguse laialdase koguduse keskel ses suhtes ära teha suudab, kui seda ürvaste kogudus on. Et kirikliste talituste ~~uõhikute~~ tõsidust inimestele ligi tuua, selleks on õpetaja esmalt kõst-ri tema senistest kohustustest vabastanud, nimelt mat-mise ja ristimise talitust nii palju kui võimalik ise toimetades. Teatavaid tagajärgi see saavutamata ei ole jätnud, mis alguses negatiivse iseloomuga paistavad olema (koguduseliikmed nurisevad, et nad ei saa oma tantsimise järele kutsuda, keda tahavad, ja siit teevad järelduse, õpetaja tahtvat ise maksu omale saada, olla ihne), kuid milles kõlblise elu hindamise seisukohalt omegi paranemise märgid ei puudu.

4. Kogudus oma ülesannete täitmisel.

Kihelkonnas usulisi seltse ega asutusi ei ole. Muu seas peab tähendama, et seltsielu üldse peale Antsla alevi ja mõne muu koha ei sig ne, igalpool teevad nii sotsiaalsed kui poliitilised läkhelid igasuguse produktiivse seltsielu võimataks. 1881 a. alates kuni 1914 a. on siin piibli haruselts võrdlemisi edukalt töötanud, kuid nimetatud aastast saadik on ainult 2 kuni 3 piiblit äramüüdnud; samasugune lugu on ka vaimuliku kirjanduse laialilootamisega. Vaeste hoolekannet leiab ka vähe osavõttu. Rahaliselt toetatakse väga väikeste summadega. Annetatud on 1921 a. üldse 3488,2 marka (vaestele 2228 m., s.o. umbes 35 penni hinge kohta), 1922 a. - 7664 m. (vaestele 3558 m., sellega 75 penni hinge kohta).

Püha Kirja on sellegipärast, et sõja ajal haruselts sugugi ei töötanud, kaunis tihedalt kihelkonnas olemas. Teateid olen saanud ainult järgmistest valdadest, kus kooliõpetajad oma õpilaste kaudu täpselt on aitanud andmeid kokku kanda.

Püha Kirja levib iga loo perekonna kohta keskmiselt:

sust on täitnud Urvaste kihelkonna kooliõpetajatest, arvu toon isikliste kogemuste järele, 15 isikut 28 hulgast. Teised on erapooletud, peale ühe, kes avalikult julges usuõpetuse poolt kõneleda. Muidugi on need arvud suurema tähtsusega, sest äreva aja meeleolu tõmbab nõrke ja iseseisvusetä iseloomu ning ilmavaateta inimesi kaasa, ometi väljendab see praegust seisukorda. Peale usuõpetuse küsimuse jaatavalt otsustamist on meeleolu märksa muutunud.

Võib konstateerida, et need kõne all olevad kooliõpetajad usuõpetust täiesti kirikuõpetusega ja kirikuõpetaja isikuga sarnastavad ja seovad, mõtteid vahivad ja tihti vale järelduste juure jõuavad, kuigi neid kahte asja kunagi lõpulikult üksteisest eraldada ei saa, nagu inimest õpetajast ja kooliõpetajast. Appelleeritakse kirikuõpetajate konverentsi otsuste, kirikupäeva ja "Meie Kiriku" tagur-luse peale. Aga usuõpetuse ja usulise ilmavaate vastolu juured ei peitu ainult mitte olevikus, nad on ju minevikus leida. Kui meie räägime koolist ja kirikust, kui organisatsioonist ja asutusest, mis inimestest moodustatud ja edustatud, siis ei pääse

meie mitte mõõda neist isikutest, kes vastavaid asutusi ja organisatsioone moodustavad. Nii ka siin. Kui vanasti õpetajad vabameelsemaid kooliõpetajaid nende meelsuse pärast ametist vabastasid ja teisi asemele seadsid (viimasena talitas nõnda õpet. A. Stein, kes okkupatsiooni ajal koolide inspektoriks oli), siis ei jätnud see oma mõju avaldamata. Vanemal ajal otsekohest vastolu kiriku ja kooli vahel ei näe, vähemalt kuni 1885 a., võib koguni sõbralikust vahetõrjast kõnelda.

Præguse seisukorra tagajärjel laste loetusi kihelkonnas ette ei võeta ja laste jumalateenistusi ei peeta.

Usuõpetuse korralduse katseid koolis Eesti valitsuse ajal olla tehtud mitmel pool, aga sellest ei ole midagi väljatulnud. Põhjuseid selleks toovad kooliõpetajad väga mitmekesiseid ette, kuid nende peale on raske midagi põhjendada. Loomulik, suurim osa usuõpetuse õppimise võimalustest ripub ikka kooliõpetaja isikust ära. Ürvaste kihelkonnas asu-
vates koolides õppis ~~1881~~ 1921/22 õppeaastal
1881² õpilast. Nendest on usuõpetust saanud 47 last

kogu aja jooksul, s. t. 1920 a. saadik, ja 50 õpilast usuõpetuse rahvahääletuse mõõdumise ajast peale, sellega kokku 97 õpilast, mis üldisest õpilaste arvust umbes 7,5 % välja teeb. Vähese usuõpetuse saamise põhjused on ju osalt ülevalpool nimetatud, aga mõne põhjuse peale võib veel tähelepanu pöörata. Lusti, Vaabina, Linnamäe, Kärgula ja V.-Antsla Lüüsi kooli juhatajad konstateerivad ühest suust, et kui nemad lastevanemate koosolekul usuõpetuse küsimuse üles tõstnud ja küsinud soovijate järele, leidunud neid alguses kaunis hulgake. Kui aga kooliõpetaja teatanud, et selle eest eri maksu tuleb maksta, loobunud peaaegu kõik omast soovist. Ainuke mees, kes usuõpetust ilma erilase maksuta on annud, ja kelle juhatusel sel tagajärjel suurem hulk lapsi usuõpetust õpib, on Lüüsi kooliõpetaja Treumuth. Siit ka selguvad nüüd usuõpetuse õppimise peatakidused. Loode-tavasti on neist takistustest hea hulgake viimase rahvahääletuse tagajärjel ära langenud. Pärast rahvahääletust hakati andma konfessionaalset usuõpetust Luteri katekismuse ja piiblilugude piires.

Kõige suuremate raskustega on leeriõpetus seo-

tud. Ju praegu on neid, kes piiblist ega katekismusest peaaegu midagi ei tea. Peale koolilõppu õpilane mingit juhatust ega õpetust usuküsimustest ei saa, nõnda et õpilane ainult leeriõpetusega leppima peab. Leeriõpetus on korraldatud 3 korda aastas, kevadel tütarlastele, sügisel poislastele üldleerid, suvel ühine eraleer. Leeriõpetus kestab igasühes 3 nädalat. Peale usuõpetuse pole leeriõpetusse muid õppeaineid ülessevõetud.

Kui nüüd küsitakse, miks leeri minnakse, siis esineb niivõrd mitmekesine vastusterida, et raske peapõhjust üles leida. Ometigi võib lähema vaatlemise järele konstateerida, et praegu leeriskäijate suurem hulk kombe ~~päästet~~ ja välise huvi pärast leeriõpetust saama ilmuvad. Kui palju siin usuline motiiv kaasa mõjub, on võimatu ütelda. Ometi on see motiiv alati suuremal ehk vähemal määral olemas. Et üksikutes kihelkonnaosades leerist eemalejäänisette tuleb, on praeguste olude tõttu arusaadav, ometi leiab see teguviis suuremate hulkade poolt kindlat hukkamõistmist. Leeriminekut peetakse niisama iseenesest mõistetavaks sündmuseks, kui kõige loomu-

likkumat ülesannet, mida täitma peab. Oeldakse: "Ta juba täismees, sügisel käis leeris ära. Võibhakata naist võtma. Ega see õpetaja muidu naist anna, kui omad päevad pole koolis ärakäinud." Leer on siis eeltingimisi ^{ne} ~~ta~~ küpsekssaamiseks ja abiellu astumiseks. Leeriminekuule mõjub suurelt kaasa vanemate soov, mis tihti puht usulisest seisukohast väljakasvanud. Kellegil emal on poeg sõjas surmas saanud, kes segaste aegade tõttu leeris käimata jäänud. Vanal emal on trööstimata mure poja hinge pärast, ja kahetsused ei taha lõppeda. Võimalik, et siinjuures süda ehk sellepärast valutab, et ta ise vast ^opega mõnesugustel põhjustel tol ajal takistas leeri minemast, kuid sellegipärast näib usuline motiiv siin prevaleerivat. Leeriskäija omalt seisukohalt vaatab leeri peale, kui ilusama aja peale enne tegelikku ellu astumist, kus 3 nädala jooksul ennast puhata, vabalt liikuda lastakse ja hulgakesi koosviibides armsaid ja huvitavaid päivi läbi elatakse. Vanematelt kuuludud niisugused lood õhutavad noori leeriminemisele. Tihti algab leeri vastu valmistamine ju paar aastat varem, muretsetakse riideid, harutatakse võimalused läbi, ja oodatakse tihti seda aega suure põnevusega. Keskkooli-

õpilaste juures langevad muudugi viimased huvipunktid ära. Üldiselt kokkuvõttes näib kombe pärast leeriskäimist kõige enam ette tulevat, kuna majandusline ja usuline motiiv ühenduses teistega ette tuleb. Viimast arvamist konstateerib veel see asjaolu, et paljud leeriskäies esimest ja viimast korda armulauast osa on võtnud; viimase kolme aasta jooksul on umbes 4% eelmise aasta leeriskäijatest armulaual käinud. Võib olla on see nähtus veel sellega põhjendatav, et peale leeriopetuse noorel ristikoguduseliikmel ühtki kinnitusepunkti ~~ei ole~~ oma usuelu jaoks ei ole, puudub igasugune noorerahva ühinemiskaht, kus vähemalt kristlik vaim väliseltki avalduks. Ei ole ühtki vahelüli kiriku ja tema liikme vahel, peale selle kuita leerist lahkunud, vast ainult pulm, ristsed ja matus.

VI.

U s u l i s e d n ä h t u s e d.

Vägaduse põhjuste järele küsides, saame jällegi väga kirjuid ja üksteisele risti vastkäivaid vastuseid. Näib see aeg hoos olevat, kus suure kiirusega

kiriklikust kombest vabanetakse, ja kus piibliusk ainult veel vanemate, ja seegi harva, vagadust määrab. Kõige enam peredes, kus ollakse ühenduses inimestega, kes praeguse aja küla haritlastenaesinevad, on vagadust ja selle põhjust raske üles leida, ja siin tulevad need varjundid, mis piibliusust¹ põhjendatud vagadusest vabanemisel ja piibli omamoodi kritiseerimisel tekkivad, kõige suurema teravusega nähtavale. Kolliõpetajate ja vallasekretäride ringkondis, mis mitte väikse ~~ulatus~~ ulatusega ei ole, tuuakse vastolud, mis piiblis ette tulevad, ja kõik hommikumaal vanal ajal sallitavaid ebakõlblisi nähtusi ette; sellega tehakse Vana Testament ja terve Püha Kiri võimalikult naeruvääriliseks. Ei saa sugugi salata, et vagaduse mõiste sel tagajärjel tumeneb - vana lõhutakse maha, uut arusaamist veel olemas ei ole, ehk kui on, siis algidudes, nii et ta vaevalt ennast igapäevases elus tunda annab. Kokkuvõttes tahaks konstateerida, Paul Drews'ilt mõtet laenates: tigu on omast karbist väljaroninud, kest on püsinud, ja ta puruneb^{aegajalt}, sattudes lainete rägastikus üksteise vastu pörkavate voogude vahele.

Urvastes on, nagu Lõuna-Eestis suuremalt osalt üldse, veadus oma iselaadi poolest enam ratsionalistiline. Oeldakse väga laialt: "No ega me siis loomad ei ole, et meie oma loojat ei tunne; üks olemine peab ikka olema." Püütakse kõike seletada, tihti targutades ja "järelemõteldes". Üks tõsisem talumees ütelnud: "Olen õige pikalt selle üle järele mõtelnud, kas Jumalat on, ja tulin otsusele, et ei ole, siis ei maksa ka kirikusse minna!" Ja ~~u~~ umbes 50 talust ainult kolmes ^u külsin kohe valmis olevat lõbusat kriitikat selle kohta, kui jutt selle peale kaldus: "Vai tema mõtles järele!" Kuigi need arvud ~~u~~ ja tähelepanekud väga juhuslised võivad olla, annab see meeleolust tunnistust, mis reflekteerimise tagajärjel on tekkinud. Väga tihti tähendatakse, et see mees ikka arukas mees olnud: "Peab ikka ise ka järele mõtlema, ega seda õpetajat alati uskuda ~~u~~, näe seal ta ..." Viimast paistab välja ka teatav usuline iseseisvus, ja leidub koguni väga küpseid, arenemuid mõtteid ja läbielamisi, mis puht evangeelsel tasapinnal. Üldiselt ei kõida aga piibel enam palju inimesi, kui teda sarnasel viisil pakutakse, nagu seda siiasaadik on tehtud. "Ega sel õpetajal päris vale ole, ega mis ta

sellest Jeesusest alati nii palju peaks rääkima, kõnelegu ometi enam meie omast elust," kuulduv tõsistelt otsijatelt inimestelt; nad ei oska ise sidet leida Jumala sõna ja reaalse elu vahel, ja peab ütleva, neil on õigus.

Nagu nägime on kiriklik komme veel tühja tigu-karbina püsinud, kiriklistes ringides ~~et~~ kindl emini, kus ta osalt vagaduse väljendajaks on. Kuid paljudes küsimustes, näit., pühapäeva pühitsemises, on vaated täiesti lehtiseks muutunud. Tehakse pühapäevad otsa tööd, alevites on ärid ja kõrtsid avatud, ja see kõik on nagu iseenesest mõistetav. Vanemate inimeste suust kuulduv tõsist ohkamist hukkaläinud noorsoo üle: "On nüüd ju lugu halb, mis siis veel saab, kui meie kaome; nagu oleks kõik inimesed korraga paganaks läinud." Teoselt poolt aga kuulsin terves kihelkonnas ainult paar korda ütelist emalt, kes peale lapsevõõruse oli kirikus käinud: "Käisin küll ära, kuid ega tust tähte ole." Muidu kõnelevad need suure aukartusega sellest tagantjärele, kuidas nad poisi ehk tüdrukuga kirikus õnnistusel käinud. Suure õhinaga räägitakse sellest kohtades, mis kirikust kaugel, ja kust raskem kirikusse pääseda. Suvel ilusa ilmaga

võib mõnel pühapäeval peale jumalateenistust 10-12 ema lastega kätel altari ees seismas näha, kus siis vanad eidekesed ringis ümberseistes üksteisele sellest sosistavad, kellel kõige priskem "laits" olla, ja keelt peksavad nende peale, kes lasknud poisi, tüdruku kodus liiga vanaks minna.

Kui nüüd lähemalt vaadelda, kuidas üksikute elunähtuste peale vaadatakse ja neid hinnatakse, siis saame selgema ülevaate neist teguritest, mis vagadust ära määravad. Kuigi vahest avalikult deklareeritakse, et see ei ole ju muud kui kena komme, et laulatusele minnakse, matusesõnu öeldakse jne, siiski leiame tihti, et ütteleja omas sügavamas tundes on siiski teisiti mõtelnud. Väline ütetus paistab nagu enesepettusena, sest püütakse nagu lahti saada mingisugusest sidemest, mis kohustab, nagu laulatuse töötus. Lugu on aga tööpoolest tihti tõsisem, kui ette kujutatakse. Eelmist kinnitab veel see asjaolu, et mitmel pool öeldakse: "Kontrakti peale tegemine" kohustab veel tõsisemalt, kui kiriklik laulatus, olla ka kallim. Nõnda kirikuvastastes ringides. Kiriklistes ringides on laulatus aga tingimata suure tähtsusega, isegi kuni maagilise sakramendi astmeni, ilma milleta abielu võimata ette ku-

jutada. Uks kodanliselt registreeritud abielu kihelkonnas on igal pool kõneaineks ja paljudele paganluse näiteks. Pulma kombed on väga lihtsaks muutunud, kuigi alles hiljuti rikkalikud pulmakombed valitsesid. Alles hilja on ürvastes pulmi peetud, kus kaasitaja nii peigmehe kui pruudi poolt esinenud. Matmiseks püütakse kui võimalik pühapäeva valida, et paljud võiks saatma tulla. Matuse juures langeb peärõhk sõnade peale, ükskõik kes neid ära ütleb. Nii sama nagu Meie Isa palve juures, näib ka siin palve ja sõna opus operatum olevat. Samuti on jumalateenistus oma väärtuse paljude kirikuliste silmas kaotanud, kui kõster Meie Isa palve peale lõpulaulu lugemata jätab. Surnule lisatakse puusärki ikka midagi kaasa, kõige vähem lauluraamat või Uus Testament, peaaegu üldiselt pannakse ka raha juurde. Kõige uuemat Eesti metallraha on ka peoga puusärki pandud. Uks poeg lõbusas tujus puistab veel surnuaial oma vanaisale mõned rahad "kerstu", lausudes: "Võta, vanamees, tee raha, võid Alakõrtsis napsu võtta." Ka viinapudel on kerstu tihti kaasa pandud, joomameestele. Ainult viimasel on see viis kadunud. Muu seas ennustatakse, kui midagi surnu juure puusärki unustatakse, et vars-

ti sealt majast jälle keegi sureb. Juhtub teel suru-
aiale mingi õnnetus, on jällegi surnut oodata.

M Ristimise puhul pannakse peale talitust piduliste
poolt ristimise vee sisse raha, nõnda nimetatud õppuse
raha, mis ristijale, kes harilikult koolmeister on,
tasuks peab saama. Vesi viiakse õue ja visatakse katu-
sele, harilikult talli katusele, kui poissi ristitud.
Seletatakse, vana rahvas ütelnud ikka, et poisist siis
peremees saab, kel hobustega õnne. On tütarlapse ristea-
sed, visatakse vesi kas lillepõõsa peale ehk kõige pa-
remini õunapu peale, et roosapõseline neiu saaks. Pea-
le selle peavad vaderid 3 korda vastu päeva ümber maja
jooksma, et laps ruttu kõndima hakkaks. Need kombed
on vägaialt püsinud. Vanad inimesed ei jäta enne
järele, kunni vaderid ükskõik kuidas ümber maja omad
"korrad on ära jooksnud". Samuti ei jäeta peaaegu kor-
dagi juhust vahele, kus ristitud lapse käega lauluraa-
matu lehti ei sorita. Tark peab laps saama, ruttu lu-
gema õppima. Kokkuvõttes saame ilusa pildi. Laps peab
ruttu kõndimise ja lugemise selgeks õppima, peab ilus
ja rikas olema. Kelle ristimisekaussi enam raha pan-
nakse, sellest rikkam saab (vanad kooliõpetajad sele-
tavad, et enne sõda tihti kordasid ette tulnud, kus

kuni lo rbl. vette pandud. Ilus tulevik on ~~uudustatud~~
 noorel ristikoguduse liikmel täiesti kindlustatud!
 Siin võib nüüd paremini kui kusagil mujal pagana ja
 katolikuusu kombeid ära tunda. Nurgavoodiga ühen-
 duses seisvad kombed sünnivad suure saladuse katte
 all. Mul ei ole võimalik olnud selle kohta kindla-
 maid andmeid koguda. Ainult räägiti, et n. n. hamba-
 raha, mida vader "katsikile" tulles kaasa toonud,
 nartsu sisse seotud, ja mis temaga edasi tehti, sel-
 le kohta seletust ei antud. //

Hommiikul enne armulaua käimist, ei sööda suu-
 remalt osalt, aga ka siin on vabanemist katoliku
 kombest, ^{märgata} kui kuuled, et tihti "laualised" üksteiselt
 küsivad: "Kas sa ka hommiikul söid?" Võib kõike kuul-
 da, üks on vanast kombest kinni hoidnud, eiolla
 söönud, teine on söönud, kolmes küsinud õpetajalt,
 mis teha, ja vastuseks saades: "Söö kõht täis, aga
 tühi kõht enam päästa," - siis ka söönud. Alles
 1907 a., kui külade ja valdade kaup armulaua käidud,
 olnud kiriku jures peale jumalateenistust midagi
 ühise söömaaja taolist: igalühel oli kodust leiva-
 kott kaasavõetud, et siis peale armulaua enne koju-
 söitu keha kinnitada. ~~uudustatud~~ Istutud kirikuõues

vankritel ja aetud süües juttu, mis mõnikord kuni tund aega kestnud. Vast on julge sellest vennastekoguduse mõju hääreldada. Aga kui seletati, kuidas vanasti Tsirgul, s. o. Kärgul as, vennastekoguduse maja juures "velliges esändale" toiduaineid kokkutuues ühiselt söödud ja joodud, siis tuleb tahatmata meelde vastav analoog. Praegu on see armul aual käimise viis täiesti kadunud, ja üldse väga väheseks jäänud.

Ettetoodud nähtusi vähese vaatluse alla võttes, oleks liig julge midagi kindlat nende usulisest motiveerimisest kõnelda, mis paganausu ja katolitsismi mõjudega ühenduses. Kindel on, et iseäranis just surma ja matuse puhul sügavam vagadusetunne avalikuks tuleb. Sel puhul tuleb kõige suurema suuga hõiskaja ja tark, kellele vast siiasaadik mitte midagi usuga tegemist ei olnud, ning palub õpetajat matma tulla. Teistel juhtumistel katsutakse õpetajast võimalikult mööda pääseda. ~~Vagadused~~
~~liid~~

Kui tähele panna, kus need mõjuvõimud peituvad, mis tänapäev rahva vagadusele takistuseks on, siis peab esimeses joones siia ajakirjandust, samuti ka

kooli nimetama. Need kaks tegurüt on rahva vagadusele opositsiooni loonud, mis oma arenemise sihtjooni on viimasel ajal mitmetpukku uuetele ja veel uuematele rööbastele paigutama pidanud, missugune asjaolu teda märksa on pehmandanud. Ei saa ütelda, et ajakirjanduse mõju otseteed rahva juurde pääseks, sest palju talumees ise ajalehte ei loe, seks ei ole tal lihtsalt aega, puudub huvi ja tõsine arusaamine. Mõtteid võetakse kaasa vallamajast ja koosolekuilt, kus neid kaudselt edasi antakse vallasekretäride ja kooliõpetajate kaudu. Kui seda arvesse võtame, kui palju kiriklik komma ja vanad vagaduse viisid seal enam on püsinud, kus kaugemal seistakse praegusest poliitilise ja majanduslise elu keerust, ja need kohti on ürvaste kihelkonnas küllalt, saame osaltki ajakirjanduse otsekohest mõju vagaduse kohta hinnata. Kui üheltpoolt vagaduse kommetest on vabanatud, siis on teiselt poolt väliste kommete küljes rippumine ja nende järele inimeste hindamine ainukeseks vagaduse väljenduse võimaluseks. Mõlemis ringides on südamevagadus oma alustelt tõsiselt väärastanud, enam aga esimeses. võib ka kõne alla tulla teadlikum, ajakirjanduse valdavast mõjust lä-

bitunginud ja iseseisvalt elukogemustes usulis-kõlb-
lise ilmavaate omandanud, põliste talumeeste mitte
väga arvurikas pere. ~~Jäägak~~

Järjekindlalt on viimasel ajal kool vagadust
kõigutanud, iseäranis Eesti valitsuse ajast peale,
kus usuküsimused põnevaks muutuma hakkasid, on kool
palju selleks kaasmõjunud, et kõigäs targutatakse ja
kõike sõelutakse, lõpuks ka kõike naeruvääriliselt
võetakse, mis seni püha ja komme on olnud. Niisugu-
sel ajal kui praegu on arusaadav, kuidas lugu sise-
mise vagadusetundega, kus seni vagaduse olu vast
ainult välises kombes seisiski. Kui suured hulgad
aga siiski praeguse kooliga vastolus seisavad, ta-
gajärjel, et kool ja selle edustajad tihti kõlvatud
ja "modernid", siis näitab just see asjaolu peale,
mis eelpool nimetatud. Koolis ei peeta enam palve-
tunde, vaid lüüakse tantsu, aetakse lõbu taga; va-
gaduses püsinud ja kindlamad inimesed otsivad varju
sektantide juures. Võib julgesti öelda, et kohtades,
nagu Linnamäe valla, Antsla ja Sulbi alevi ümbruskon-
nas ning Vaabina lõunaosas, kus kõige enam inimesi
leidub, kes endist pühadust jalgu alla tallavad,
tekib sektantidekogumiskoht ja leiab poolhoidu

usuline lüüaldus. Siin õitseb teiselt poolt ka ebausk, kui mitte nii kergelt vääratatav rahva vagadus. Kihelkond elab igatahes praegu suurt murranguaega üle. Milleks praegune seisukord lõpuks välja areneb, on raske ütelda, kuid selle üle mõtteid avaldada, ei kuulu enam siia alasse. Kool on kätes, mis väga sihikindlusetult talitavad. Ta ei ole mitte rahva juhtimise ja õpetusekoht, vaid rahvas tõmbab teda enesega kaasa tahes ehk tahtmata. Küll jäetakse vihavaenu pärast kiriku vastu ristimine registreerimata, aga ilma ristimise talitusega ei saa keegi läbi. See on nii lihas ja veres, et talumee ilma selleta mõtelda ei oska. On ka neid, kes ütlevad, et ristimine on jant, aga samad ütlevad on ise esimesed, kes tarvise korral ristijat otsivad. Ristib kooliõpetaja, kes ise kõigesuurem kirikuvastane ja tihti leeris läimata. Ristimine on rahvale täiesti opus operatum, kuigi kooliõpetajad seda ise ei tunnista. Ütlevad: "Rahvas nõuab, võib ju soovi täita - maksab ka." Rahva keskel on usuline komme veel nii sügavalt juurdunud, et kooli takistavat mõju sel alal veel tunda ei ole. Usulistest küsimustest on kooliõpetajad, nagu eelpool öeldud, omas valdavas enamuses passiivsed

Kui neid arvusid vaadelda, siis näeme praeguse aja meeoleolu poliitilisel võitlusel - tüüpiline meie oludele: äärmuste tugevus ja keskerakondade nõrkus. Rahvahäälsetuse tagajärjed avalduvad meile mineviku ja oleviku tulemustena, kusjuures moodustavate teguritena esinesid kooliõpetajate isikud, eirit minevikus, millele olevikus juure tuleb valla omavalitsus sekretäriaga. Näituseks võtame Sõmerpalu ja Linnamäe valad kui tüüpilisemad. Sõmerpalu oludest kuulsime varemalt (lhk. 43). Selle vastu on Linnamäe vald majandusliselt kehvem; praegused kooliõpetajad ja vallasekretär ühes nõukoguga on äärmised pahempoolsed. Varemalt on siin peaaegu iga aasta uus kooliõpetaja töötanud. Veel kurvem on lugu Kärkulas.

Tähelepannes mõnda üksikasja, kus inimese usk avalikult tuleb, näeme, et usuline moment rahva elus üldiselt väga tähtsat osa etendab. Juba see, et nõidumise ja posimise uskujaid praegu kihelkonnas enam kui mujal leidub, on osalt eelmise väite üheks tõendajaks. Kraavail, U.-Antsla vallas, ap.-õigeusu kiriku lähedal asub nõid või posija, "vana Vill", kelle juures suuremal arvul, nii inimestele kui elajatele abi otsimas käiakse, kui V.-Antsla mõisas

elavate Dr.med ja Dr.med.Vet. juures! On kindlad andmed käepärast, mis tõendavad, et kuni lo inimest päevas nimetatud posija juures on käinud. Viimane arstib mingisuguse õliga, mis masinaõlist ja terpentiinist näib valmistatud olevat. Seal juures posib nõid poolarusaamata sõnu, kuuldu, nagu oleks mõni Saksa keele sõna hulgas, ning talitab arusaamatuste liigutustega. Nõid leiab laialt uskujaid, ja terves kihelkonnas tuntakse vana Villi.-Viimasel ajal on ebauski kihelkonnas hoogu võtmas: Kaago karjamõisa lähedal Vaabinas on üks Põhja sõja aegne matusepaik, mis enesest sülla kõrgust muhla kohelikku kujutab, ja ranva suus "kullamäe" nime all tuntud on. Liiguvad ka ranva suus tema sisu kohta kõiksugu isuäratavad muinasjutud. Tänavu suvel Jaani õöl on tundmata inimesed kullamäe lahti kaevanud, ja hulk luid (vististi hobuse omi) sealt väljapildunud. Ei taha uskuda enam, et meie ajal veel keegi ennast õnnelikuks kullaleidjaks peab, kuid miks Jaani õöl niisugune suur töö ära on tehtud, selle peale teist vastust ei saa anda. Vanast ajast on kullamägi puutumata seisnud. - Samuti on läinud Jaani õöl Lümada mõisa lähedal oleva Uku kivi alt hunnik mulda väljapillutud. Ju varematel aastatel olla inimesed siit kivi alt varandusi otsinud, ümber-

kaudsed elanikud jutustavad. Seda tõendab asjaolu, et kivi, mis 21 sammu ümbert mõõta, viimase võimaluseni ümberringi lahti on kaevatud, nõnda et kivi ümber 4 kuni 5 jala kõrgune vall on tekkinud. Jutud uku kivi alla peidetud varandustest on seal ümberkaudu hästi tuntud. Mõned arvavad, et varanduse vanasti mitte kivi alla ei ole pandud, vaid kivi varja sisse, kas hommikuse, lõunase või õhtuse sisse. ^{See} Samane kivi on üks neist kividest, milles Dr. F. J. Wiedemann ~~ka~~ oma raamatu 409 lhk. kõneleb: tondid ehitanud üle järve silda, läinud seal juures tülli ja hakanud kividega üksteist pilduma (ainult ühes kohas kihelkonnas tunti seda juttu). Teine kivi, mis teisepool Uhtjärve, U.-Antsla vallas, Oinatuma talu maa sees, on seotud teise looga: kurat tahtnud üle järve selle kiviga Urvaste kirikutorni maha visata, sest seal olnud väga suured kellad; aga kivi kukkunud selja taha maha ja jäänudki sinna. - Urvaste surnuaia taga arvatava vana maalinna läheduses (E. Leid'i Eesti Muinaslinnad) on tervendava veega allikas. Rahvas räägib temast järgmist: nimetatud kohal Uhtjärve kaldal olnud vanasti Eesti vanema loss, kus vanem oma naise Lindaga elanud. Kuid ta jätnud Linda maha ja võtnud teise naise ~~näha~~

Linda müürinud ta aga lossi keldrisse kinni. Iga neljapäeva õhtu tulnud Linda vaim maa alt välja ja pesenud lähedal asuva allika veega silmi. Sellest saanudki allikavesi terveks tegeva imeväe. Alles hiljuti olla keegi naisterahvas ühel neljapäeval sel allikal oma haigeid silmi pesenud ja terveks saanud. - Sõmerpalus, Vöhandu kaldal seisab suur, 22 sammu ümbert mõõta, n.n. Else kivi, mille pealt alles tänavu kevade karjalapsed 1831 a. Vene viiekopikalise leidnud. Teda ümbritsev palgi-mets reiuti alles mineval talvel maha. Kivi on pealt tasaseks põletatud. Rahvas teab rääkida, et vanasti Tõnise päeval siin seapäid ohverdatud. Aastat 35 tagasi vedanud veel karjased ta ümber valget oinast sarvipidi. Kivi läheduses on väike allik, kuhu katku ajal retta rummuga liha veetud, et katk kaoks.

M Läänud suvel leidnud üks Linnamäe mõisa asunik oma kapsaaiast paar mada muna ja kokkunnid neid nähes ära. Siis teinud tule ülesse ja viskanud labida põll munad tulle, ise lausunud: "Või tema tahab mind nii moodi välja ajada (majast?)". kui munad põlenud, ütelnud ta: "Kae, nüüd on kõik viha ja vaen taeva pool." Loo kõneleja pidas seda lugu naeruvääriliseks, kuid osa pealtkuulajaid võtsid sündmust tõsiselt, terve

rida sarnaseid näitusi lisaks tuues (Linnamäel 18.8.23). Niisugusel viisil tehakse kihelkonnas veel elavalt nõiduse küsimustega tegemist, ja kuigi uskujaid palju ei leidu, on neid vist töö poolest enam, kui esialgu paistab.

VII.

Kõlbline elu.

a). Kriminaalstatistika.

Andmete puudumisel, eriti kriminaalstatistika alal peab leppima ainult üksikute aastate kuritegevust valgustavate arvudega. Viimastest järgneb, et umbes 1890 a. ümber algab kuritegevuste arvu tõus, nõnda et üldiselt kihelkonnas 1889 a. 64 kuritegu, 1899 a. - 72, 1904 a. - 81, 1921 a. - 195, ja 1922 a. - 125. Arvud sel kujul ei ütle palju. Lähemalt selgub asjaolu, kui võrdleme eri kuriteo tüüpisid:

Aasta:	Hobuse- v a r g u s e d	Murd-	Liht-	Joobnud olek jne	Röövi- mised	Tule- süüt.	Lapse- tapm.	
1889	16	12	30	2	-	-	-	
1899	20	42	- ?	6	4	-	-	
1904	12	48	- ?	14	-	-	4	
1921	4	27	73	77	9	5	1	
1922	-	18	49	50	1	3	1	labort

Jooknud olek on ainult neil jätumistel arvesse võetud, kus ta ühenduses oliomavoli, rahurikkumise, kallaletungimise ja vägistamisega.

Tabelit üldiselt vaadeldes, peame viimase 2 aasta kuritööde raskuse üle imestama, kuid paari asjaolu peame veel silmas pidama, et nende õiglasele hindamisele jõuda. 1889 a. langeb kõigist kuritegudest 35 % V.-Antsla valla peale ühes Antsla (Hauka) aleviga, kuna järgmistel nimetatud aastatel nende arv 50-55 % tõuseb, seega - terves kihelkonnas ettetulnud kuritöödest enam kui pool V.-Antsla vallas! Sellele järgnev kuritööde raskuse poolest on Ürvaste vald, 20-25 % kõigist jätumistest. Kõige vähem on ettetulnud kuritegusid U. Antsla ja Sõmerpalu vallas, ka ~~proportsionaalselt~~ proportsionaalselt rahva arvule. Kui selle nähtuse põhjuste järele küsida, peab järgmist ütleva: alevi ja raudteejaama lähedus, kuhu koondub igasuguseid elemente, kes ausast tööst eemale hoiab ja kergemat põlve otsides, siia peatama on jäänud, on tingimata üheks tähtsaks teguriks kuritegevuse kasvamisel. Sellepärast on ka sõja mõju siin kõige tuntavamalt märgata. Miks aga üldiselt kuritegevuses progressioon? Raske on neid küsimusi paari joonega siin ära vastata, pealegi puudulikkude andmete juures, ^{kuigi} ~~siis~~ otsides võib vastust leida. Mõne asjaolu

peale võib ometi tähendada. Hobusevargus kaob viimasel ajal täiesti, hobusepassi maksmapaneku tagajärjel. Joomine võtab hoogu, nagu igal pool, iseäranis alevikkudes, kuhu aegajalt uusi joogikohti juure a utatakse. Alles viimne kuu sai valmis Antsla alevi suurematest majadest, mis trahteri ~~alla~~ asupaigaks ehitati. Samuti Sulbi alevi Kärgula vallas on teise trahteri asutamisega algus tehtud; sest üks ei jõua nõudeid enam küllalt täita. Kuid joomisest pikemalt veel allpool.

b). Kõlblise tunde sisu.

Nagu eelpool toodud tabelist näha ja sellele järgnevast tähelpanust järeldada võib, on kõlblise eluavalduused suuresti ärarippuvad topograafilisest seisukohast. Sellepärast on kõiki ühe mõõdupuuga väga pääliskaudne hindama hakata. Ja rahva elu-olu silmitsedes, nendega kokkupuutudes, ei saa seda kuidagi teha. Üldine usulisk kõlbline tasumõte on rahvale väga sobiv jatahtmata leied seda vaadet iga sammu peal. "Kuidas sa teed, nii sa saad" see on peaaegu üldiselt raskuspunktis püsiv põhimõte, mida talumees ilm-a ühegi kahtluseta omaks tunnistab. See oleks aga üldiselt, ja nagu varem alevikud üldusele seisukohale kui pinnaks silmas olid, nii ka siin.

Koguni huvitavaid, päris süstemaatiliselt väljakujunenud vaateid on siin olemas, mis ristiusu kõlblise näude vastaselt on orienteeritud. Oeldakse, et kurja ei olegi, inimene võib teha, mis ta soovib, üks hea kõik. Miks õpetaja pattu teeb ja ei karda, Alevikkudes on kõbliline vaade väga lahtiseks muutunud ja ta imbub aegajalt ka külasse. Kuid kus veel kindlat otsust kõlbliste küsimiste kohta enesega kaasas kannab, see on talumees kõige oma halastamata kitsidusega. Kõbliline vaade ei ole mitte ainult alevikkudes lahtiseks muutunud, siia juure tuleb kõige uuemal ajal mõisa oma uue asunikud. Siin on ühiselu kõlbliselt enesega suurt lagunemist kaasa toonud, mis väga seletatav oludega, millesse inimesed on sattunud, kuid see on loodetavasti mööduv nähtus. Vargusele ja valetamisele, mis igapäised nähtused, seltsub alevites veel abiellurikkumine, mis viimastel aastatel hoogu võtnud, eriti vallalise rahva juures.

d). Kõlbliste aadete edasiandmine vanematelt lastele sünnib peajoontes veel väga patriarhaalses korras, kus seda üldse veel ette tuleb "munna on targon"- sellega püüavad tihti paljud vanemad

ennast kohustustest, lastele eeskujuks olema, lahti rakendada. Kui viimasel ajal noorsoo peale ka maal enam tähelpanu on hakatud pöörama, on lapsi ikkagi pahe, mida enesele meelduda tuleb lasta. "See küll Jumala and ei ole" - mõtle, mis niisuguse kasvatamine ja koolitamine tänapäev ~~il~~ ei maksa! Kooli saatmata pead, kui ei saada - muudkui maksa. Pearõhk langeb ikka maksu peale, ja et kõik palju maksab, siis hüpaku poiss kas või ilma püksata. Alles kõrgemal astmel kooliõpilasena leiab laps enam tähelpanu, kus koolitõõ materjalne tagajärg nagu silmapiirile lähemale ilmub. Vanemate eeskujuga etendab käigis suurt osa. Nooruse juures, kesvarakult ju tegelikku elle läheb, on märgata suurt kudu külge kuuluvust. Lapsed on võrdlemisi kaua veel vanemate kõlblise järelvaatuse all, kui vanemate eneste juures kõlbline tunne ei puudu. On ka juhtumisi, kus vanemad liig karmilt lapsi oma mõju all hoida püüavad, ja mis silmatorkavad on. Käesoleval aastal lasi keegi täiskasvanud noormees ennast kihelkonnas maha. Ta oli kroonu peal olles sõja ajal midagi varastanud, ja et vanemad temale kodus sellepärast kibedaid etteheiteid tegud ja noomisiid heitis

noormees meelt. Rahva otsus oli halastamata, "mis sa aga ikka niisugusega peale hakkad!" Analoogilisi, kuid mitte nii suure ulatuse ja tagajärgedega juhtumisi on kihelkonnas palju. Peab imestama kui järjekindlalt vanemad tihti laste kõlblise elu üle valvavad ja oma mõju maksma panna tahavad.

Noortemeeste ja neidude vahekorid on sõja mõjul küll palju muutunud. Mis varemalt täiesti lubamatu ja kõlvatu näis, on müüd paljudel juhtumistel igapäiseks asjaks muutunud. Väljaspool abielu sündinud laste arv ei ole kihelkonnas peaaegu sugugi kerkinud, ennem langenud, kui lugu on kurvem kui kulistide taha vaadata. Mineva aastasaja 50-80 aastateni on neijasaja sündinud lapse hulgast ~~hõlmitõist/künnä~~ 14-18 last väljaspool abielu sündinud. 1900-1923 300 sündimise hulgast 7-12. Ju maale resp. alevitesse on tekkinud n.n. "inglitegijaid" ja räägitakse, et neil olla tublisti tööd. Häbitunne on sõja tõttu väga langenud; mis veel noorerahva vahekorda määrab, on vastutustunne vanemate ja ümbruse ees, kuid seegi on tuimaks jäänud, suuremalt jaolt määrab seda ikkagi isiklik lõbuhimu ja kirg

Ometi võib terve rida eeskujulikka peresid leida, kus kindlad vahekorrad kõige tõsõdusega püsivad.

e). Abielu.

Abiellu astutakse juba kainemas eas, keskmine pei-
peigmehe vanadus 24-30 aastani, pruutõil 18-22, ja sel-
leks isesugust mõjuvat tungi märgata ei ole. Sellegi-
pärast ei ole vallalist rahvast kihelkonnas palju, mis
erilist tähelpanu nõuaks. Avalikka kihlusi peaaegu ei
peeta, kuigi siin kihelkonnas väga rikkalikud kihluse
kombed on valitsenud. Abielurahva juures on kõlbline
elu kaunis normaalne. Lahutusi tuleb ette harva: vii-
masel kolmel aastal iga aasta kohta 1 lahutus. Lahus-
elamisi on terve kihelkonna kohta ainult paar juhtu-
mist. Abielurahva elus ei ole märgata lagunemist,
võib ütelda, sõda ei ole siia suuri jäggi mitte järe-
le jätnud. Naise peale vaadatakse üldiselt kui töö-
tegija peale. Emakohused on kõrvaline asi. Noor pere-
mees läheb tihti siis alles kosja, kui tööõudu ma-
jasse kibedasti tarvis. On ka teisi vaateid, need on
harilikud üksikud, arenenumates perekondades, peamo-
tiiv on siis abielusse astumiseks majandusline; tei-
seks võib nimetada seksuaalset tungu, mis inimesi

kokku juhib. Seda fakti tõestab ~~veel~~ lähem /tähelepanu/ ~~abiellupaaride~~ see asjaolu, kui lähemalt tähele panna, abielupaaride k vahekorra kujunemist pärastises ~~õlul~~ kooselamises. Et naisega ümberkäimine muutub tihti karedaks, osalt ka hoolimataks. Sügavamaks armastuse objektiks on mehele laps palju enam kui naine. Naine kaebab ka omalt poolt "mis mul selle võõra mehega tegemist, lapsed on aga minu omad!" Mees ei ole kaugeltki enam naise peal, ja kuigi tihti mehe suust nalja toonis kuuled, kui naine liig energiliseks muutub, "kas sa mäletad, mis õpetaja ütles", leiab see naise poolt sama heatahtliku protesti. Üldse on perekondline modernilma pahedele. Talukohtades torkab silma lapsepere arvurikkus, nõnda et kahelapse süsteemi arenemist märgata pole. Kuigi talumees tõendab; ei muretse enam lapsi, "to olli vanasti, kui....." tunneb ta ennast oma viie kuue väikese mudilase keskel üliõnnelikuna ja on sellega valmis tunnistama, et tema veel targaks saanud ei ole. Ei saa abielus äsääralikust suurest õnnest kõnelda, kuid seda ei otsätagi, siin lepitakse piskuga ja näidatakse tihti ilusat kainust üles. Lapsi sünnib keskmiselt aastas 1000 inimese koh-

kohta 17-17,7 (personaal-raamatuh järele 1921-22). rahvalugemise järele on see arv suurem, nimelt 1922 aasta kohta 20,2 (rahvaarv 10.524, sündinud lut.kog. 185+ apostl.õig. 28, kokku 213). Mehe ja naise kohta on keskmiselt laste arvu vähimatu olnud praeguste allikate tõttu kindlaks teha.

f). Alkoholiküsimust

hõpuks erivaatluse alla võttes, peab ainult praeguse seisukorra pääliskaudse hindamisega leppima. Nagu eelpool öeldud, on kihelkonnas paaril juhtumisel karskuse küsimusest elavalt osa võetud, kuid see ettevõtte on ikka soiku jäänud, sest et ta vaimlistelt juhtidelt tihti hukkamõistmist leidis. Salgamata on paljudes perekondades degeneratsiooni märgata, milles alkoholi mõju selgesti välja paistab. Ometi ei saa alkoholi tarvitamise tagajärgede kohta kindlaid andmeid ette tuua sest puudub põhjendav materjal. Kindel on, et viimastel aastatel kihelkonnas ette tulnud tapmised ja kuriteod purjas olekus ette on tulnud. Ka läinud suvel on paaril juhtumisel alkoholi liigtarvitamisele surm järgnenud. Eelpool on selle peale tähelepanu juhitud,

et joomine üldiselt hoogu võtab, missugune nähtus Ur-
vastes eriline ei ole. Karskusseltsides, mida kihel-
konnas kaks, on liikmed ilma erandita kõik napsumehed. Karskusseltsidesse koondumine ei sünni mitte seltsi põ-
himõtte pärast, vaid kasvab välja lõbu ja seltskondlise
elu tarvest. Kui palju raha kihelkonnas umbkaudu alko-
holi peale aastas võl ja antakse, mäitavad järgmised
arvud. 1922. a. on Antsla alevi tshekipiirituse pood
10.300.000 mk.eest piiritust ära müünud. Kuigi osa sel-
lest piiritusest Karula ja Rõuge kihelkonda läks, peab
arvesse võtma, et Kärghula, Linnamäe ja Sõmerpalu vald
oma piirituse Võrust toovad, nõnda et üksi tshekipii-
ritust ümmarguselt viimasel aastal 10.500.000 mk.eest
ära tarvitati. Siia juure arvatud viin ja õlu, mis
trahterites ära juuakse, tõstab selle summa kõige vä-
hem 20 miljoni peale. Lõpukõiks olgu veel kahe asja pea-
le tähendatud. Vana-Antsla mõisas tõõtab minevast aas-
tast saadik õllevabrik, mis õllejoomist viimasel ajal
on suuresti edendanud. Ilma vaevata veereb igale soo-
vijale õlu autoga ukse ette, mis tema tarvitust soodus-
tab. Teiseks on peaaegu iga küla vürtsipoodnik ka sa-
la kõrtsi-pidaja, nii et inimeste seas on hakkanud

hasse lõikavad sellele, kellele kallis rahva tulevik, ja kes Jumalariigi levimisele selle rahva keskel oma jõudu mõõda kaasa aidata püüab. Missugune töö siin ees seisab, seda järeltõugu igaüks sellest, mida eelmised leheküljed kirjeldada on püüdnud. Tuleb meelde Onnis-tegi ja sõna: "~~R&K~~ Lõikust on palju, aga pisut töötegi-
jaid." Neid kutsugu Jumal ise ja näidaku teid, mida käia tuleb. Vast on ju kord ka meil aeg kätte jõudmas, et kirik oma otsekohesid ülesandeid ära tundma hak-
kaks ja kaasa aitaks inimise vabaduse k ä t t e -
võitmisele vastavalt kättevõidetud välise vabaduse nõuetele, ja rahvale tee avaks kõrgemate väärtuste juure, väärtuste juure, mida rahvas võiks omaks nime-
tada, nendes Jumalikka väärtusi ära tundes.

K. a.

härtra professor O. S i l d .

Tiigi tän. nr. 23.

S i n

Märgusõna "Wõhandkond" all sisseantud auhinna töö

Tähtsamad parandused:

IV lhk.

- e) sõnade järele: 1921 ja 1922 aasta kohta" juure
lisada: "Настольные книги и альбомы
и наряды".
- 33 " all... (õpetaja Moritz'a kohta): vist seisab aga
tema k u r j u s (mitte kuulsus)
- 78 alumises reas juure lisada: "(muna on targem) -
k u i k a n a."
- 82 " keskel: "Üldse on perekondline= - juure lisada -
e l u v õ õ r a s - modern ilma pahedele.

Samal leheküljel allpool: Kuigi talumees tõendab:
(juure lisada): - nüüd on inimesed targaks läinud,
(ei muretse enam "lapsi...).

Urwaste wallas tarwitusel olnud nõia formel, mi-
da madu salwamise wastu tarwitatud. Kui nõiasõna
oskaja enne surma seda formelit enesest noorematele
ehk lastele ei suutnud edasi anda, siis ei saanud
tema mitte surra. Urwaste mõisa lähedal, Kuuse
talus on Wana Jüri allpool nimetatud nõiasõna
kuni wiimase silmapilguni enesele hoidnud ja selle
tagajärjel kaua waewlenud, kui hing temast lahku-
nud, sest lapsed, kellele ta surmawoodil nimetatud
nõiasõna õpetanud, pole seda küllalt ruttu ära
suutnud õppeda ja surija üle naernud.
Formel käib järgmiselt:

Waimu räps, rüüstas koorik,
Waimu tõrwas, tõrwas koorik,
Waimu wask waogu,
Ja waimu sawi sadagu.

IV lüh

Maa muld, madu hain,
Ja wesi hain om emmisel.

33 " 33

Arara (pistikku pimedast),
Arara (pistikku pimedast),
Tphui, tphui sitas, pasas kôik,

38 " 38

38 " 38

Rahwalaul, mis tuntud endises Koigu wallas, praeguses Urwastes:

Jumal, oh jõe tagune.
Tädra, oh tamme tagune!
Aita mind asju talutada,
Wiska maha willa köied,
Siruta ôle sidemed,
Tõmba minda taiwaessa,
Sitarikaste risusta,
Peretütre tülitsesta,
Rahaliste ratsutada.

"Wõhandkond"

Auhinnatöö 370323

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 01240930 8